

KS. DOMINIK ZAMIATAŁA

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego

ORCID: 0000-0002-3814-7441

ZAGADNIENIE KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO PODCZAS SPOTKAŃ ROBOCZYCH ORGANÓW WYZNANIOWYCH POLSKIEJ RZECZYPOSPOLITEJ LUDOWEJ I NIEMIECKIEJ REPUBLIKI DEMOKRATYCZNEJ¹

Stosunek władz Niemieckiej Republiki Demokratycznej (NRD) i Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (PRL) wobec Kościoła katolickiego oraz innych Kościołów i religii był wrogi i wynikał z doktryny Marksa i Lenina². Jednak rządzącym nie było obojętne, czy hierarchia kościelna i społeczność wierzących są antykomunistyczne i wspierają wrogów ustroju, czy też – mimo praktycznie niemożliwych do pokonania różnic doktrynalnych, ideologicznych – będą popierać komunistyczną władzę, włączając się w organizowane przez nią różne akcje, np. pokojowe. W okresie stalinowskim w wewnętrznej polityce religijnej oba państwa kierowały się dyrektywami Kremla dostosowanymi do specyfiki każdego z nich³. Sytuacja zmieniła się nieco po 1956 r., gdy władze PRL i NRD

¹ Zagadnienie to dotychczas nie było przedmiotem badań szczegółowych. Na ten temat nie ma żadnego opracowania zarówno w literaturze polskiej, jak i niemieckiej. Do chwili obecnej ukazały się jedynie wycinkowe badania dotyczące współpracy organów wyznaniowych w krajach socjalistycznych autorstwa D. Zamiatały i B. Noszczaka (zob. bibliografia). Autor w tym artykule tytułową kwestię oparł zasadniczo na podstawie dokumentacji UdsW przechowywanej w Archiwum Akt Nowych w Warszawie.

² W. Lenin, *O stosunku partii robotniczej do religii*, https://www.marxists.org/polski/lenin/1909/05/o_st_par.htm, dostęp 31 X 2020 r.; K. Marks, F. Engels, W. Lenin, *O religii*, b.m. 1984; M. Jędraszewski, *Partia komunistyczna walcząca z religią i państwo komunistyczne gwarantujące wolność religijną jako teoretyczne podstawy marksizmu-leninizmu w walce z religią i Kościołem katolickim w krajach realnego socjalizmu*, „Poznańskie Studia Teologiczne” 2008, t. 22, s. 299–318.

³ A. Grajewski, *Chronologia i historyczne uwarunkowania represji wobec duchowieństwa katolickiego w krajach Europy Środkowej* [w:] *Represje wobec duchowieństwa Kościołów chrześcijańskich w okresie*

uzyskały większą swobodę w kształtowaniu własnej polityki wewnętrznej. Zaczęły wówczas podejmować własne działania w obszarze wyznaniowym⁴. Odpowiedzialne za działania na tym polu były organa wyznaniowe: w NRD – Sekretariat Stanu do Spraw Kościelnych (SSdsK)⁵, w PRL – Urząd do spraw Wyznań (UdsW) przy Prezydium Rady Ministrów⁶. Nowe okoliczności i wyzwania zarówno w polityce wewnętrznej, jak i międzynarodowej tych krajów spowodowały, że urzędnicy wspomnianych organów za zgodą władz partyjnych zaczęli nawiązywać współpracę w celu konsultacji oraz wymiany informacji w dziedzinie kościelno-politycznej. Miały służyć temu organizowane spotkania, narady i konferencje. W niektórych naradach brali udział także partyjni funkcjonariusze odpowiedzialni za pionierstwo ideologiczne w Komitetach Centralnych partii komunistycznych. Współpraca pionierstwa wyznaniowego PRL i NRD była jednym z elementów szerszej współpracy rządów i partii obu państw.

Obie strony zdawały sobie sprawę, że wszechstronne współdziałanie w obrębie bloku wschodniego wymagało również wymiany doświadczeń dotyczących przestrzegania „pra-

---

stalinowskim w krajach byłego bloku wschodniego, red. J. Myszor, A. Dziuro, Katowice 2004, s. 15–30; G. Besier, *Represje wobec duchowieństwa w NRD* [w:] *ibidem*, s. 78–81; V. Wolf, *Świadek Kościoła pod rządami komunistycznymi* [w:] *Świadek Kościoła katolickiego w systemie totalitarnym Europy Środkowo-Wschodniej. Księga Kongresu teologicznego Europy Środkowo-Wschodniej KUL 11–15 sierpnia 1991*, Lublin 1994, s. 40–41; W. Kucharski, *Komuniści i Watykan. Polityka komunistycznej Polski wobec Stolicy Apostolskiej 1945–1974*, Warszawa 2019, s. 25–148; J. Tarasiński, *Komuniści wobec Kościołów w Niemieckiej Republice Demokratycznej w latach 1949–1978*, Toruń 2013, s. 231–235.

⁴ D. Zamiatała, *Robocze spotkania pionierstwa wyznaniowego PRL i CSRS (zarys problemów)*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2018, nr 2, s. 260.

⁵ Sekretariat Stanu do Spraw Kościelnych został powołany w listopadzie 1956 r. decyzją Biura Politycznego SED. Pracę rozpoczął dopiero w marcu 1958 r. Sekretarz został powołany w 1957 r. na mocy decyzji Rady Ministrów NRD. Wzorowano się na innych państwach socjalistycznych. Do kompetencji sekretarza stanu do spraw Kościoła należało zapobieganie „wszelkim próbom ingerencji władz kościelnych w sprawy państwa, zwłaszcza w sprawach szkolnictwa i oświaty”, prowadzenie negocjacji i umożliwienie kontaktów przedstawicieli Kościołów z NRD z centralnymi organami władzy państwowej oraz nadzór administracyjny nad Kościołami w NRD. Sekretarzami byli kolejno: Werner Eggerath (1957–1960), Hans Seigewasser (1960–1979), Klaus Gysi (1979–1988), Kurt Löffler (1988–1989) oraz Lothar de Maizière (1989–1990). Sekretarz stanu podlegał bezpośrednio prezesowi Rady Ministrów – J. Tarasiński, *Komuniści wobec Kościołów...*, s. 137–140; A. Boyens: *Das Staatssekretariat für Kirchenfragen* [w:] *Die Kirchenpolitik von SED und Staatssicherheit. Eine Zwischenbilanz (Analysen und Dokumente. Wissenschaftliche Reihe der Bundesbeauftragten für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der Ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik (BStU))*, 7, wyd. C. Vollnhals, Berlin 1997, s. 137–138; J. Wallmann: *Kirchengeschichte Deutschlands seit der Reformation*, Tübingen 2006, s. 300; Seigewasser, Hans Ferdinand Franz, <https://www.deutsche-biographie.de/sfz120997.html>, dostęp 1 XI 2020 r.; AAN, UdsW, 128/108, k. 21.

⁶ DzU, 1950, nr 1, poz. 156; MP, 78 (1950) poz. 905, *Uchwała Rady Ministrów z dnia 27 V 1950 roku w sprawie tymczasowego statutu Urzędu do Spraw Wyznań*; D. Zamiatała, *Zakony męskie w polityce władz komunistycznych w Polsce w latach 1945–1989*, t. 1: *Problematyka organizacyjno-personalna*, Łomianki 2011, s. 49–51; H. Misztal, A. Mezglewski, *Zakres kompetencji, styl działania i cele Urzędu do Spraw Wyznań* [w:] *Prawo i polityka w Polsce Ludowej. Materiały II Ogólnopolskiego Sympozjum Prawa Wyznaniowego (Kazimierz Dolny, 26–28 X 2004)*, red. A. Mezglewski, P. Stanisławski, M. Ordon, Lublin 2005, s. 36; R. Włodkowski, *Powstanie i organizacja referatów do spraw wyznań w prezydiach rad narodowych województwa szczecińskiego w latach 1950–1959* [w:] *Spółczesność – Państwo – Kościół (1945–2000). Materiały z ogólnopolskiej konferencji naukowej. Szczecin 15–16.06.2000*, red. A. Kawecki, K. Kowalczyk, A. Kubaja, b.m., b.d., s. 82–87; H. Misztal, *Polskie prawo wyznaniowe*, t. 1: *Zagadnienia wstępne. Rys historyczny*, Lubin 1996, s. 202–204; B. Fijałkowska, *Partia wobec religii i Kościoła w PRL*, t. 1: *1944–1955*, Olsztyn 1999, s. 95–98; J. Dziobek-Romański, *Uznawanie związków religijnych w Polsce (1944–1989) narzędziem dyskryminacyjnej polityki władz*, Lublin 2004, s. 100–101.

worządności socjalistycznej” oraz koncepcji, sposobów i poglądów dotyczących zamierów ustawodawczych w sprawach wyznaniowych. Były świadome, że rozwój sytuacji międzynarodowej wymagał od nich ustalania wspólnych działań taktycznych, jedności ideowej i politycznej w tych kwestiach. Chodziło także o wzajemną pomoc w osiąganiu lepszych wyników w realizacji polityki wyznaniowej wyznaczonej im przez własne partie rządzące. Wspomniane spotkania miały także na celu wzajemne poznanie problemów w realizacji polityki wobec Kościoła, wynikających ze specyfiki religijnej obu państw i sposobów ich rozwiązywania⁷. W NRD Kościół katolicki stanowił mniejszość wśród liczniejszych protestanckich związków wyznaniowych⁸. W 1971 r. liczył 1 538 000 wiernych, tj. 8% ogółu obywateli. W PRL Kościół katolicki dominował liczebnie⁹. W 1971 r. miał 30 751 000 wiernych, co stanowiło 93,9% ogółu mieszkańców kraju¹⁰. To pociągało za sobą odmienne podejście do kwestii katolickiej w obu państwach. W rozmowach strony zdawały sobie sprawę, „że stosunki między państwem a Kościołem są w każdym kraju specyficzne, bo kształtuje je historia narodu, statystyka wyznaniowa oraz układ sił społecznych i związki międzynarodowe”¹¹. Duży wpływ na politykę NRD wobec Kościoła miała potencjalna reakcja RFN¹². Uwzględniając specyfikę narodową krajów oraz zróżnicowane potencjały Kościołów, dążono do wspólnego działania. Zrozumienie tych uwarunkowań powodowało, że mówiono i pisano otwarcie, poddając ocenie własne punkty widzenia¹³.

Podejmując współpracę, organa wyznaniowe NRD i PRL ustaliły jej charakter i cel. Przybrała ona formę spotkań prowadzonych na „odpowiednim szczeblu”. Ich wyniki miały charakter ustaleń czynników wyznaniowych przedstawianych następnie do akceptacji kierownictwom partyjno-rządowym obu krajów.

⁷ W Konstytucji NRD z 1968 r. zaniechano zapisu o rozdziale Kościoła od państwa przy praktycznej jego realizacji w życiu społecznym i państwowym. Kościoły i związki wyznaniowe uznane zostały za osoby prawne. Wprowadzono formułę, że szczegóły z zakresu stosunku państwa do organizacji wyznaniowych mogą zostać uregulowane w drodze umowy. Komuniści mogli odtąd bez żadnych konstytucyjnych barier dyktować warunki Kościołom – AAN, UdsW, 136/265, Problematyka wyznaniowa w Konstytucjach państw socjalistycznych, k. 92–94; J. Tarasiński, *Komuniści wobec Kościołów...*, s. 47; R. Mau, *Eingebunden in den Realsozialismus? Die Evangelische Kirche als Problemdar SED*, Göttingen 1994, s. 60.

⁸ J. Tarasiński, *Komuniści wobec Kościołów...*, s. 14–30, 35–41. W 1986 r. miał 1400 księży, 700 zakonników i 200 zakonnice. Berlińska Konferencja-Biskupów liczyła 12 biskupów. Kościół katolicki działał w ramach dwóch diecezji: berlińskiej i drezdeńsko-miśnieńskiej oraz administracji apostolskiej w Görlitz. Diecezja berlińska obejmowała miasto Berlin wraz z Berlinem Zachodnim i część ziem północnych – AAN, UdsW, 128/108, k. 20; AP, Kancelaria Rady Państwa (KRP), 1004/2, t. A II, poz. 1–16, Sprawozdanie z pobytu delegacji Urzędu do Spraw Wyznań w NRD, w dniach 8–11 XII 1987 r., Warszawa 12 XII 1987 r., b.p.; AAN, UdsW, 136/6, Protokół z odbytych rozmów pomiędzy przedstawicielami urzędów do spraw wyznań NRD i Polski, reprezentowanych przez kierownictwa tych instytucji w osobach..., k. 183; AAN, UdsW, 128/108, k. 20.

⁹ *Kościół i związki wyznaniowe w Polsce*, oprac. J. Janitz, et. al., Warszawa 1987, s. 8–33.

¹⁰ AAN, UdsW, 136/265, Dane statystyczne dotyczące Kościoła katolickiego w krajach socjalistycznych wg Annuarium Statisticum Ecclesiae 1971 r., k. 10.

¹¹ AP, Kancelaria Rady Państwa (KRP), 1004/1, t. CX, poz. 101–162, Państwo i Kościół w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, k. 216.

¹² AAN, UdsW, 136/6, Protokół ze spotkań tow. tow.: Seigewasser, Weise z Sekretariatu Stanu do Spraw Kościelnych NRD oraz tow. Wiebiga z Ambasady NRD – w Urzędzie do Spraw Wyznań, w dniu 30 I 1964 r., (drugi dzień konferencji), k. 192.

¹³ AP, Kancelaria Rady Państwa (KRP), 1004/1, t. CX, poz. 101–162, Państwo i Kościół w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, k. 216.

Na tych spotkaniach przyjęto jako podstawę do dyskusji sygnalizowanie zagadnień, które każda ze stron chciała podjąć na podstawie wcześniej opracowanych materiałów¹⁴. Podejmowano również bieżące i interesujące oba urzędy zagadnienia polityki wyznaniowej w poszczególnych państwach socjalistycznych oraz na arenie międzynarodowej. Obie strony przedstawiały, co stało się swoistą tradycją, informacje dotyczące sytuacji Kościołów w swoich krajach.

Konsultacje kierownictwa UdsW z urzędnikami wyznaniowymi NRD odbywały się także za pośrednictwem ambasad: NRD w Polsce i PRL w Berlinie, korespondencji oraz częstych rozmów telefonicznych¹⁵. Były to kontakty robocze, dające wymierne rezultaty merytoryczne, choć czasem pojawiały się rozbieżności w ocenach czy różnice zdań w uzgadnianiu działań¹⁶. Obie strony spotykały się na konsultacje również w trakcie ogólnych narad urzędników wyznaniowych państw bloku wschodniego¹⁷.

Wspólne narady zostały zapoczątkowane z inicjatywy członka Biura Politycznego KC PZPR Jerzego Morawskiego, w czasie jego pobytu w NRD z okazji V Zjazdu Niemieckiej Socjalistycznej Partii Jedności (SED) w lipcu 1958 r.¹⁸ Propozycja ta spotkała się z pozytywnym odzewem ze strony kierownika Wydziału KC SED Willego Bartha oraz sekretarza stanu do spraw kościelnych Wernera Eggeratha¹⁹. W tej sytuacji ówczesny szef UdsW Jerzy Sztachelski za zgodą władz partyjnych i rządowych zorganizował pierwsze takie spotkanie w Warszawie w dniach 24–26 maja 1959 r.²⁰ Kolejne spotkanie zostało zorganizowane z inicjatywy Hansa Seigewassera (SSdsK) w dniach 5–10 września 1962 r. w Berlinie²¹. Odtąd spotykano się co dwa lata, tylko w wyjątkowych sytuacjach częściej, na przemian w obu stolicach: pod koniec stycznia 1964 r. w Warszawie²², a w styczniu 1966 r. w NRD²³. Następne dwie narady robocze odbyły się 3–4 maja oraz 8–9 października 1968 r. w Warszawie²⁴. Później, 23–24 sierpnia 1970 r. Horst Hartwig

¹⁴ AAN, UdsW, 136/13, Pismo Hansa Seigewassera do Aleksandra Skarżyńskiego, Berlin 11 VIII 1972 r., k. 230–231.

¹⁵ B. Noszczak, *Antykościelna międzynarodówka. Współpraca polskiego Urzędu do spraw Wyznań z jego odpowiednikami w państwach „demokracji ludowej” (1954–1962)*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2019, nr 1, s. 428.

¹⁶ AAN, UdsW, 128/124, Informacja na temat aktualnego stanu współpracy pomiędzy Polską a NRD w problematyce wyznaniowej, k. 12.

¹⁷ AAN, UdsW, 136/4, Pismo Sekretarza do Spraw Kościelnych Stanu Hansa Seigewassera do T. Żabińskiego Dyrektora Urzędu do Spraw Wyznań, b.d., k. 1; D. Zamiatąła, *Robocze spotkania pionów wyznaniowych PRL i CSRS (zarys problemów)*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2018, nr 2, s. 259–289; B. Noszczak, *Antykościelna międzynarodówka...*, s. 406–433; AAN, UdsW, 48/70, Złożone przez sekretarza stanu do spraw kościelnych NRD Hansa Seigewassera zaproszenie dyrektora UdsW Tadeusza Żabińskiego do złożenia wizyty w NRD, Berlin, 20 VI 1962 r., b.p.

¹⁸ V. Parteitag der SED, <https://www.hdg.de/lemo/kapitel/geteiltes-deutschland-gruenderjahre/weg-nach-osten/v-parteitag-der-sed.html>, dostęp 2 XI 2020 r.; B. Noszczak, *Antykościelna międzynarodówka...*, s. 421.

¹⁹ *Ibidem*, s. 421.

²⁰ W tej sprawie J. Sztachelski konsultował się z premierem J. Cyrankiewiczem oraz Zenonem Kliszka członkiem Biura Politycznego KC PZPR – *ibidem*, s. 421.

²¹ B. Noszczak, *Antykościelna międzynarodówka...*, s. 428–430; AAN, UdsW, 48/70, Sprawozdanie z pobytu delegacji UdsW w NRD od 5 do 10 IX 1962 r., b.p.

²² AAN, UdsW, 136/6, Protokół z odbytych rozmów..., k. 182, 189; AAN, UdsW, 127/84, Szczegółowy program pobytu delegacji SSdsK w Polsce (Warszawa, 28–31 I 1964 r.), k. 1–2.

²³ AAN, UdsW, 127/85, Notatki z pobytu polskiej delegacji w NRD w dniach 27–30 I 1966 r., 5 II 1966 r., k. 1–13.

²⁴ AAN, UdsW, 136/6, Notatka z rozmów z Sekretarzem Stanu do Spraw Kościelnych, 8 X 1968 r., Warszawa, 15 X 1968 r., k. 1–12.

(naczelnik Wydziału Katolickiego SSdSK) rozmawiał w Warszawie z przedstawicielami UdsW²⁵. Kolejna narada odbyła się również w stolicy Polski 30 marca 1972 r.²⁶ Rok później funkcjonariusze spotkali się w Berlinie w dniach 25–27 kwietnia²⁷. We wrześniu 1974 r. w Warszawie odbyło się spotkanie prawników zatrudnionych w pionach wyznaniowych²⁸. Z dokumentacji Aleksandra Merkera dowiadujemy się o rozmowach, które ten przeprowadził w Sekretariacie Stanu do Spraw Kościelnych w Berlinie 30 sierpnia 1976 r. w czasie urlopu wypoczynkowego spędzanego w NRD²⁹. Następnie 14 i 15 czerwca 1977 r. przebywali w NRD minister-kierownik UdsW Kazimierz Kąkol i Aleksander Merker, wówczas wicedyrektor tego urzędu³⁰. Ponownie do rozmów w Berlinie doszło 24–25 kwietnia 1978 r.³¹ Na początku lat osiemdziesiątych nastąpiło ożywienie wzajemnych kontaktów, zarówno między UdsW i SSdSK, jak i przedstawicielami centralnych oraz lokalnych struktur partyjnych³². W dniach 30–31 sierpnia 1982 r. w Polsce przebywał z wizytą sekretarz stanu do spraw kościelnych Rządu NRD Klaus Gysi. Kilka miesięcy później (19–21 stycznia 1983 r.) z rewizytą pojechał Aleksander Merker, wówczas już dyrektor generalny UdsW. Rozmawiał wówczas nie tylko z urzędnikami SSdSK, ale także przedstawicielami KC SED. Ponownie Merker pojawił się w Berlinie 26–29 sierpnia, tuż przed wizytą delegacji partyjno-rządowej NRD w Polsce³³. W międzyczasie (28 lutego–4 marca 1983 r.) w Berlinie przebywał również minister-kierownik UdsW Adam Łopatka³⁴. Od 5 do 7 kwietnia 1984 r. w Polsce przebywała delegacja SSdSW³⁵, a w maju w Berlinie był szef UdsW³⁶. Do kolejnego spotkania doszło w Berlinie w dniach

²⁵ AAN, UdsW, 127/79, Notatka z rozmów w UdsW z pracownikiem SSdSK Horstem Hartwigiem, k. 17–20.

²⁶ W tym roku delegacje spotkały się jeszcze dwa razy w Berlinie. Na początku lutego oraz 28–30 września w ramach spotkania prawników urzędów wyznaniowych krajów socjalistycznych – AAN, UdsW, 136/12, Sprawozdanie z wyjazdu służbowego do Niemieckiej Republiki Demokratycznej w dniach od 1 do 4 II 1972 r., k. 1; AAN, UdsW, 136/13, Sprawozdanie z wyjazdu służbowego do Niemieckiej Republiki Demokratycznej w dniach od 28 do 30 IX 1972 r., k. 213.

²⁷ AAN, UdsW, 136/13, Sprawozdanie z pobytu w Niemieckiej Republice Demokratycznej w dniach od 25 do 27 IV 1973 r., k. 113.

²⁸ AAN, UdsW, 127/94, Notatka dotycząca rozmów z przedstawicielem SSdSK Horstem Pätzke, Warszawa, 30 IX 1974 r., k. 166–170.

²⁹ AAN, UdsW, 136/20, Notatka służbowa z pobytu w NRD, k. 16

³⁰ AAN, UdsW, 136/21, Informacja o przebiegu rozmów z Sekretariatem Stanu do Spraw Kościelnych Niemieckiej Republiki Demokratycznej, k. 48.

³¹ AAN, UdsW, 140/2, Notatka wicedyrektora UdsW Tadeusza Dusika na temat jego wyjazdu służbowego do NRD w dniach 24 i 25 IV 1978 r., k. 147.

³² AAN, UdsW, 128/124, Informacja na temat aktualnego stanu współpracy pomiędzy Polską a NRD w problematyce wyznaniowej, k. 11.

³³ W jej trakcie A. Merker wygłosił prelekcje na temat polityki wyznaniowej w Polsce w związku z drugą wizytą Jana Pawła II w kraju w czerwcu tego roku – AAN, UdsW, 128/124, Pismo Henryka Jaroszka podsekretarza Stanu MSZ do Aleksandra Merkera wicedyrektora UdsW, Warszawa 14 VII 1983 r., k. 1; AAN, UdsW, 128/124, Informacja na temat aktualnego stanu współpracy pomiędzy Polską a NRD w problematyce wyznaniowej, k. 12; AAN, UdsW, 128/129, Sprawozdanie dyrektora generalnego UdsW Aleksandra Merkera z delegacji do Berlina w dniach od 25 do 29 VII 1983 r., k. 17–18.

³⁴ AAN, UdsW, 128/124, Informacja na temat aktualnego stanu współpracy pomiędzy Polską a NRD w problematyce wyznaniowej, k. 11.

³⁵ AAN, UdsW, 128/125, Program pobytu delegacji SSdSK w Polsce w dniach 5–7 IV 1984 r., k. 2.

³⁶ AAN, UdsW, 128/139, Sprawozdanie ministra-kierownika UdsW Adama Łopatki z wyjazdu do Berlina w dniach 21–22 V 1984 r., Warszawa, 24 V 1984 r., k. 3.

25–27 czerwca 1984 r.³⁷ W 1986 r. odbyły się dwa spotkania: w Poznaniu (7–9 stycznia 1986 r.)³⁸, a następnie w Berlinie (15–16 grudnia 1986 r.)³⁹. Również dwie narady w sprawach bieżącej polityki wyznaniowej odbyły się w następnym roku: na przełomie września i października w Polsce⁴⁰, a w grudniu w NRD⁴¹. Ostatnie rozmowy przedstawicieli obu pionów wyznaniowych zostały przeprowadzone 30 września 1988 r. w Warszawie⁴².

SYTUACJA KOŚCIOŁA

Na spotkaniach omawiano sytuację Kościoła katolickiego i jego działalność w obu krajach⁴³. Ich celem był wzajemne poznanie aktualnych stosunków państwo–Kościoł w NRD i PRL⁴⁴. Wymieniano się informacjami o realizowanych działaniach wobec tej instytucji⁴⁵. Zastanawiano się nad zagadnieniem roli Kościoła w ustroju socjalistycznym⁴⁶. Już na samym początku wspólnych spotkań obie strony doszły do wniosku, że należy nie tylko oceniać Kościół katolicki i ustalać jednolitą linię postępowania z punktu widzenia wszystkich krajów socjalistycznych, lecz także urzędnicy obu krajów powinni dążyć do porozumienia w tej sprawie⁴⁷. Problemem podejmowanym w dyskusjach była sprawa wpływu państwa na strukturę kościelną i obsadzanie stanowisk kościelnych w NRD i PRL⁴⁸. W latach siedemdziesiątych komuniści z NRD obawiali się działań – jak to

³⁷ AAN, UdsW, 128/141, Pierwsza wersja sprawozdania Aleksandra Merkera z wyjazdu służbowego do Berlina w dniach 25–27 VI 1985 r., Warszawa, 2 VII 1985 r., k. 36–39.

³⁸ AAN, UdsW, 128/112, Notatka z pobytu w Polsce Sekretarza Stanu do Spraw Kościelnych NRD Klausa Gysi, k. 40–41; AP, KRP, 1004/2, t. A I, poz. 1–4, Notatka z pobytu w Polsce Sekretarza Stanu do Spraw Kościelnych NRD Klausa Gysi, b.p.; AAN, UdsW, 128/111, Notatka z pobytu w Polsce sekretarza stanu do spraw kościelnych NRD Klausa Gysi'ego, 11 I 1986 r., k. 309–310. AAN, UdsW, 128/111, Program pobytu w Polsce sekretarza stanu do spraw kościelnych NRD Klausa Gysi'ego, k. 305–308.

³⁹ AAN, UdsW, 128/140, Sprawozdanie dyrektora generalnego UdsW Aleksandra Merkera z wyjazdu służbowego do Berlina w dniach 15–16 XII 1986 r., Warszawa, 17 XII 1986 r., k. 251–252.

⁴⁰ AAN, UdsW, 128/112, Sprawozdanie z pobytu delegacji Sekretariatu Stanu do Spraw Kościelnych Niemieckiej Republiki Demokratycznej, Warszawa 14 X 1987 r., k. 59–62.

⁴¹ AP, KRP, 1004/2, t. A II, poz. 1–16, Sprawozdanie z pobytu delegacji Urzędu do Spraw Wyznań w NRD, w dniach 8–11 XII [19]87 r., Warszawa 12 XII 1987 r., b.p.

⁴² AAN, UdsW, 128/113, Program pobytu delegacji Sekretariatu do Spraw Kościelnych NRD tow. tow. Gerarda Willa i Horsta Hartwiga, k. 98.

⁴³ AAN, UdsW, 136/21, Informacja o przebiegu rozmów z Sekretariatem Stanu do Spraw Kościelnych Niemieckiej Republiki Demokratycznej, k. 49; AAN, UdsW, 136/6, Protokół z odbytych rozmów..., k. 185.

⁴⁴ AAN, UdsW, 136/10, Protokół ze spotkania Kierownictwa Urzędu do Spraw Wyznań z delegacją Sekretariatu Stanu do Spraw Kościelnych Niemieckiej Republiki Demokratycznej w dniu 30 III 1972 r., k. 1; AP, KRP, 1004/2, t. A II, poz. 1–16, Sprawozdanie z pobytu delegacji Urzędu do Spraw Wyznań w NRD, w dniach 8–11 XII 1987 r., Warszawa 12 XII 1987 r., b.p.; AAN, UdsW, 128/112, Notatka z pobytu w Polsce Sekretarza Stanu do Spraw Kościelnych NRD Klausa Gysi, k. 40.

⁴⁵ AAN, UdsW, 128/112, Notatka z pobytu w Polsce Sekretarza Stanu do Spraw Kościelnych NRD Klausa Gysi, k. 40.

⁴⁶ AAN, UdsW, 36/6, Protokół ze spotkań tow. tow.: Seigewasser, Weise z Sekretariatu Stanu do Spraw Kościelnych NRD oraz tow. Viebiga z Ambasady NRD – w Urzędzie do Spraw Wyznań, w dniu 30 I 1964 r., (drugi dzień konferencji), k. 193.

⁴⁷ AAN, UdsW, 136/6, Protokół z odbytych rozmów, k. 188.

⁴⁸ AAN, UdsW, 136/13, Sprawozdanie z wyjazdu służbowego do Niemieckiej Republiki Demokratycznej w dniach od 28 do 30 IX 1972 r., k. 220–223.

określali – „podminowania państw socjalistycznych na odcinku ideologicznym”⁴⁹. Mieli świadomość, że w polityce wyznaniowej są „nie tylko bohaterskie zwycięstwa, lecz również zwycięstwa połowiczne i odwroty”⁵⁰. W rozmowach z Polakami podkreślali, że na sytuację Kościoła w NRD duży wpływ miała RFN⁵¹. Wymieniano także obserwacje dotyczące kontaktów katolików z RFN ze współwyznawcami w krajach socjalistycznych⁵².

W 1964 r. podczas spotkania strony doszły do wniosku, że w obu krajach Kościół katolicki jest „rządzony po dyktatorsku”⁵³. Strona niemiecka jako dowód podała, że w NRD jest bardzo trudno uzyskać informacje dotyczące wewnętrznego życia Kościoła, ponieważ „administrowanie Kościołem katolickim jest obecnie całkowicie scentralizowane. [...] Kościół ten w NRD zarządzany jest po dyktatorsku. Biskupi Julius Döpfner i Alfred Bengsch „zakazali absolutnie duchownym publicznego występowania w sprawach popierania polityki państwowej”⁵⁴. Z kolei w Polsce, zdaniem szefa UdsW Tadeusza Żabińskiego, dyktatorska postawa kard. Stefana Wyszyńskiego wywierała wpływ na postawę innych biskupów, ale – jak zaznaczył urzędnik – polski episkopat nie był monolitem, dostrzegał w nim pewne zróżnicowanie⁵⁵. Zarysowały się też różnice w sposobie podejścia do udziału duchowieństwa w życiu społeczno-politycznym w NRD i PRL. Strona niemiecka ubolewała, że z powodu stanowczej, negatywnej postawy biskupów wobec udziału księży w życiu społeczno-politycznym tylko dwóch duchownych w NRD nie podporządkowało się tym decyzjom i oficjalnie popierało politykę tego państwa. Nie powiodły się także starania o wykorzystanie w tej sprawie księży przybywających do wschodnich Niemiec z Węgier czy Czechosłowacji⁵⁶. W przeciwieństwie do Niemców komuniści polscy, o czym poinformowali, nie byli zainteresowani udziałem „kleru w życiu społeczno-politycznym”⁵⁷. Dążyli jedynie do uzyskania „życzliwej neutralności kleru dla poczynąń państwowych”. Dostrzegali natomiast w obu krajach podobieństwo w postaci braku wpływu katolików świeckich na Kościół. W NRD nie udało się komunistom – jak podkreślali – próba wykorzystania laikatu katolickiego w celu wywierania wpływu na biskupów. Urzędnicy z UdsW mówili o nikłym w Polsce, mimo istnienia wielu organizacji katolickich, wpływie katolików świeckich na hierarchię. Wyszło wniosek, że „Kościół, mimo że jest organizacją wiernych, nie pozwala wiernym wywierać wpływów na swoją politykę. Katolicy świeccy nie mają w tych sprawach nic do powiedzenia. Kościół natomiast organizuje swoje wpływy na grupy świeckich katolików, aby

⁴⁹ AAN, UdsW, 136/13, Sprawozdanie z pobytu w Niemieckiej Republice Demokratycznej w dniach od 25 do 27 IV 1973 r., k. 114.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ AAN, UdsW, 136/6, Protokół ze spotkań tow. tow.: Seigewasser, Weise z Sekretariatu Stanu do Spraw Kościelnych NRD oraz tow. Viebiga z Ambasady NRD – w Urzędzie do Spraw Wyznań, w dniu 30 I 1964 r., (drugi dzień konferencji) k. 190.

⁵² Jako przykład podano nasilenie działalności ośrodka w Königstein, który w ich opinii nastawił się na propagandę antykomunistyczną i popieranie dysydentów – AAN, UdsW, 136/21, Informacja o przebiegu rozmów z Sekretariatem Stanu do Spraw Kościelnych Niemieckiej Republiki Demokratycznej, k. 49.

⁵³ AAN, UdsW, 136/6, Protokół z odbytych rozmów, k. 185.

⁵⁴ *Ibidem*, k. 184.

⁵⁵ *Ibidem*, k. 185.

⁵⁶ *Ibidem*, k. 184a.

⁵⁷ *Ibidem*, k. 185.

za pomocą środków religijnych zdobyć ich dla swych celów politycznych”⁵⁸. Niemcy wyrażali też opinię, że o ile z najbardziej reakcyjnymi biskupami ewangelickimi można dyskutować, to z katolickimi nie, ponieważ milczą. W odpowiedzi Żabiński ostrzegwał: „Metody Kościoła katolickiego są i długofalowe i specjalnie perfidne”⁵⁹. Na tym spotkaniu sekretarz SSdsk Hans Seigewasser podzielił się także z Polakami swoimi obserwacjami na temat toczącej się w pierwszej połowie lat sześćdziesiątych w Kościele katolickim w obu państwach niemieckich dyskusji dotyczącej postawy Kościoła w czasach hitlerowskich. W jego opinii „antyfaszyzm Kościoła jest legendą, jednak robi się wiele, aby tę legendę utwierdzić”. Jako potwierdzenie podał wybudowanie w Berlinie Zachodnim kościoła poświęconego pamięci duchownych i świeckich – ofiar reżimu hitlerowskiego⁶⁰. Na tym spotkaniu podniesiono również kwestię lewicy katolickiej⁶¹.

W marcu 1972 r. dyrektor UdsW Aleksander Skarżyński zapoznał niemieckich gości z problematyką dotyczącą budownictwa sakralnego, pełnej normalizacji stosunków państwo-Kościół, stosunku duchowieństwa diecezjalnego oraz niektórych środowisk wierzących do państwa w aspekcie politycznym, ekonomicznym, a także ze sposobami oddziaływania państwa na duchowieństwo i wiernych, laicyzacji życia społecznego w Polsce oraz relacji Watykanu wobec duchowieństwa negatywnie ustosunkowanego do socjalistycznego państwa⁶². Odnosząc się do podobnych zagadnień przedstawionych przez Skarżyńskiego, wyznaniowcy niemieccy informowali, że w kwestii budownictwa sakralnego również u nich dochodzi do protestów hierarchii, gdyż władze pomimo promowania hasła budownictwa mieszkaniowego i socjalnego jako priorytetowego, na budowanych nowych osiedlach i dzielnicach nie planowały budowy ani kościołów katolickich, ani protestanckich. Władze państwowe wydały jedynie niewiele zezwoleń na budowę kościołów katolickich na terenie gmin lub mniejszych miast. W tej sytuacji Kościół rzymskokatolicki w NRD, który dysponował nielicznymi własnymi obiektami sakralnymi, porozumiał się protestantami w kwestii umożliwienia katolikom korzystania z ich świątyń⁶³.

Seigewasser, analizując sytuację Kościoła katolickiego w NRD, wskazał, że nie był on jednolity i pozostawał w diasporze, gdyż tereny Niemiec Wschodnich były terenami protestanckimi, a Kościół katolicki „zyskał na sile dopiero od 1945 r. wraz z napływem katolików przesiedlonych z polskich ziem zachodnich”. Liczbę katolików określał

⁵⁸ *Ibidem*.

⁵⁹ AAN, UdsW, 136/6, Protokół ze spotkań tow. tow.: Seigewasser, Weise z Sekretariatu Stanu do Spraw Kościelnych NRD oraz tow. Viebiga z Ambasady NRD – w Urzędzie do Spraw Wyznań, w dniu 30 I 1964 r., (drugi dzień konferencji), k. 196.

⁶⁰ Chodzi tu o kościół Maria Regina Martyrum w Berlinie. Został on wybudowany w latach 1960–1963; *Gedenkkirche Maria Regina Martyrum*, <https://gedenkkirche-berlin.de/die-gedenkkirche/die-idee/> (dostęp 12 X 2020).

⁶¹ W Niemczech Seigewasser zaliczał do niej grupę katolików austriackich „Die Furche” i dwóch działaczy katolickich z RFN, zauważając, że katolicy ci atakują instytucjonalizm w Kościele katolickim, pozostając na gruncie katolicyzmu. W opinii Żabińskiego żadna z grup lewicowych nie będzie w Polsce autentyczną lewicą katolicką, dokąd Wyszynski nie da jej takiego uprawnienia – AAN, UdsW, 136/6, Protokół z odbytych rozmów..., k. 187.

⁶² AAN, UdsW, 136/10, Protokół ze spotkania Kierownictwa Urzędu do Spraw Wyznań z delegacją Sekretariatu Stanu do Spraw Kościelnych Niemieckiej Republiki Demokratycznej w dniu 30 III 1972 r., k. 1.

⁶³ *Ibidem*, k. 2.

w przybliżeniu na 1,3 mln, wpływ katolicyzmu na życie państwowe i społeczne był zatem o wiele mniejszy niż Kościoła protestanckiego. Jego zdaniem nie „pomniejsza się przez to roli tego Kościoła, ale też się jej nie przecenia”. Za szczególnie niepokojące uznawał wpływy RFN na Kościół katolicki. Na przykład w 1972 r. Niemcy w swojej analizie wskazali, że Kościół katolicki w NRD jest związany „ideologicznie i światopoglądowo” z CDU/CSU oraz środowiskami z nimi kojarzonymi. Z tego powodu – jak podkreślali – hierarchia kościelna w NRD (np. kard. Alfred Bengsch) zajmowała w kwestii polskich granic takie samo stanowisko jak CDU/CSU (oraz kard. Julius Döpfner, Joseph Höffner) i nie dążyła do stabilizacji tego Kościoła w NRD⁶⁴. Informowali również o trudnościach w delimitacji między klerem katolickim a ewangelickim. Wskazali, że dla nich, w przeciwieństwie do Polski, głównym zagadnieniem jest kwestia ewangelicka, gdyż w Kościołach ewangelickich RFN występuje bardziej wojujący antykomunizm niż w Kościele katolickim⁶⁵. W swojej wypowiedzi Seigewasser zaznaczył, że „sprzeczności pomiędzy Kościołem rzymskokatolickim a Państwem są mniejsze aniżeli z Kościołem protestanckim”⁶⁶. Urzędnik podkreślił, że w kwestii budowy socjalizmu w NRD katolicy zajmowali odmienne stanowisko niż Kościoły ewangelickie. Zdaniem urzędnika wykazywali oni pozorną aktywność i przewidywali możliwość całkowitego zwycięstwa socjalizmu. Seigewasser zauważył również, że w tym duchu kard. Bangsch formował duchowieństwo i wprowadził „bardzo ostry reżim w pracach episkopatu NRD”. Za niepokojące uznał aktywizowanie przez hierarchię życia religijnego, czemu władze państwowe w różny sposób starały się przeciwdziałać⁶⁷. Przedstawiając zagadnienie Kościoła katolickiego, poinformował, że władze NRD dostrzegały brak w nim jedności, jako przykład podał rozłamy i sprzeczności wewnątrz Kościoła w Ameryce Łacińskiej, Hiszpanii i Holandii⁶⁸.

Sporo uwagi w dyskusjach poświęcano kontaktom duchowieństwa katolickiego obu państw, a zwłaszcza przyjazdowi księży katolickich z Polski do NRD. Tę kwestię podjął w październiku 1963 r. Seigewasser w piśmie do UdsW⁶⁹. Szef SSdsK, nie znając polskich realiów, widział ją z perspektywy czechosłowackiej, skąd przyjeżdżali księża do NRD za poparciem ich wikariuszy generalnych. Do tej inicjatywy sceptycznie odniósł się Skarżyński. Uważał, że najpierw należałoby ustalić pewne formy organizacyjne wyjazdu za granicę księży „postępowych”, które by uniemożliwiły biskupom „stosowania wobec tych duchownych represji” za wyjazd bez ich zgody⁷⁰. W wyniku dyskusji strona niemiecka zrozumiała, że ta sprawa nie jest prosta, gdyż przyjazd księży polskich do NRD utrudniłby sytuację ruchu postępowego

⁶⁴ *Ibidem*, k. 3.

⁶⁵ *Ibidem*.

⁶⁶ *Ibidem*, k. 2.

⁶⁷ *Ibidem*, k. 4.

⁶⁸ *Ibidem*.

⁶⁹ Nie sprzeciwiał się ich przyjazdowi, miał tylko zastrzeżenia co do przyjazdów kapelanów wojskowych, którzy komunikowali się bezpośrednio telefonicznie z przewodniczącym CDU. Seigewasser prosił Żabińskiego o zajęcie w tej sprawie stanowiska – AAN, UdsW, 136/6, Protokół z odbytych rozmów, k. 186.

⁷⁰ *Ibidem*, k. 186.

księży⁷¹. Niemcy interesowali się przy tym sprawą „polskiego ruchu księży postępowych”, zorganizowanego w ramach państwowej organizacji charytatywnej Zrzeszenia Katolików „Caritas”. Ciekawiły ich możliwości rozwojowe tego ruchu oraz wpływ na pozostałe duchowieństwo katolickie⁷². Obszernych informacji na ten temat udzielił im Żabiński, ówczesny szef UdsW. Przedstawił rozwój tego ruchu w PRL oraz ówczesny stan organizacyjny. Uświadomił swoim niemieckim rozmówcom, że oficjalnie, aby nie drażnić hierarchii kościelnej, organizacja ta zajmowała się sprawami bytowymi i działalnością charytatywną. W rzeczywistości angażowała się w działalność społeczną opartą na programie Frontu Jedności Narodu. Podkreślił także, że organizacja ta nigdy nie przeciwstawiała się jurysdykcji ordynariuszy, ale zawsze deklarowała poparcie linii politycznej państwa socjalistycznego. Odnosząc się do postawy biskupów wobec tego ruchu, określił ją jako zasadniczo negatywną, gdyż wszystkimi dostępnymi środkami starali się ograniczyć jego działalność, stosując wobec niego represje i dyskryminację⁷³. Jak podkreślił, władze wyznaniowe PRL szukały takich „form działalności dla »Caritas«, żeby biskupi nie mogli tej organizacji niczego zarzucić, żeby praca organizacji stawała się coraz bardziej atrakcyjna dla księży i podnosząca autorytet organizacji. Dlatego jest to proces długotrwały i trudny w realizacji. Księża ci nie będą nigdy użyci do walki z hierarchią kościelną, ale do walki o prawa duchowieństwa”⁷⁴. Żabiński wskazał na trudności w angażowaniu duchowieństwa katolickiego po stronie władzy państwowej, a zasadnicze ich źródło dostrzegwał w postawie episkopatu, który starał się izolować duchowieństwo od spraw politycznych⁷⁵. W rozmowach przedstawiciele SSdsK podejmowali również sprawę duszpasterstwa wśród polskich robotników budowlanych w NRD. Kościół katolicki – ich zdaniem – upatrywał w tym duszpasterstwie impuls do aktywizacji wszystkich wiernych, a do tego władze nie chciały dopuścić, dlatego zwrócono się do Polski o przysłanie do NRD księży postępowych, którzy sprawowaliby duszpasterstwo wśród robotników polskich, izolując ich od bezpośredniego udziału w życiu parafii niemieckich⁷⁶. Podjęto także temat duszpasterstwa turystycznego Niemców w Szczecinie⁷⁷. Zdaniem strony niemieckiej sprawa ta miała charakter polityczny, albowiem „księża z diecezji berlińskiej ciągną do Szczecina i starają się tam odprawiać nabożeństwa, gdyż chodziło im o podkreślenie przynależności Szczecina do diecezji berlińskiej, a także usiłują prowadzić duszpasterstwo wśród rzekomych Niemców

⁷¹ *Ibidem*.

⁷² *Ibidem*, k. 184a.

⁷³ *Ibidem*, k. 185.

⁷⁴ AAN, UdsW, 136/6, Protokół z odbytych rozmów, k. 186; D. Zamiatąła, *Koło Księży „Caritas”* [w:] *Encyklopedia „Białych plam”*, t. 9, Radom 2002, s. 240–245.

⁷⁵ AAN, UdsW, 136/6, Protokół z odbytych rozmów, k. 186.

⁷⁶ AAN, UdsW, 136/12, Sprawozdanie z wyjazdu służbowego do Niemieckiej Republiki Demokratycznej w dniach od 1 do 4 II 1972 r., k. 15; AAN, UdsW, 136/13, Sprawozdanie z wyjazdu służbowego do Niemieckiej Republiki Demokratycznej w dniach od 28 do 30 IX 1972 r., k. 217.

⁷⁷ Grupa księży z Poczdamu zgłosiła chęć wyjazdu w tym celu do Polski – AAN, UdsW, 136/13, Sprawozdanie z wyjazdu służbowego do Niemieckiej Republiki Demokratycznej w dniach od 28 do 30 IX 1972 r., k. 217.

mieszkających w Polsce⁷⁸. Obie strony doszły do wniosku, że będą przeciwdziałać kontaktom duchowieństwa katolickiego z NRD i Polski⁷⁹.

W 1972 r. przedstawiciele NRD relacje państwa z Kościołem katolickim u siebie oceniali „jako bardzo napięte”. Przyczynę upatrywali w ostrym sprzeciwie biskupów w związku z przygotowywaną przez władze państwowe ustawą o dopuszczalności przerywania ciąży⁸⁰.

Niemcy podzielili się swoimi opiniami na temat rozpoczętego w marcu 1973 r. Synodu Pastoralnego NRD oraz podjętymi działaniami, by miał on wydźwięk neutralny⁸¹. Uważali, że synod ten stanowił element ogólnej taktyki Watykanu wobec krajów socjalistycznych, dlatego postanowili omówić jego ocenę z wyznaniowcami z Polski i Czechosłowacji⁸². Władze wyznaniowe NRD rozpatrywały trzy warianty jego przebiegu: 1. reakcyjny politycznie; 2. neutralny politycznie; 3. pozytywny politycznie. Temu pierwszemu starały się zapobiec, a podchodząc do sprawy realnie, starały się, aby był neutralny politycznie⁸³. W tym celu podjęły rozmowy z biskupami, które okazały się skuteczne. Biskupi, z wyjątkiem bp. Hugona Aufderbecka z Erfurtu, deklarowali lojalność wobec państwa i obiecywali przeciwdziałać niekorzystnym wypowiedziom⁸⁴. Zdaniem komunistów z NRD na spokojny przebieg synodu miał wpływ także Watykan⁸⁵. Jak zaznaczyli w rozmowie, władze państwowe unikały oficjalnie problematyki synodu, aby nie dawać pretekstu do zarzutu, że oddziałują na jego przebieg⁸⁶. Zdaniem urzędników synod zajmował się kwestią działalności Kościoła w kraju socjalistycznym i miał być testem na reakcję państwa. Komuniści spodziewali się po jego zakończeniu wzmożonych nacisków ze strony Kościoła. Chcieli wykorzystać zarysowujące się w latach siedemdziesiątych rozbieżności w Kościele katolickim w NRD, dlatego postanowili dokładnie się przyjrzeć duchowieństwu parafialnemu i inteligencji katolickiej pod kątem ich poglądów politycznych i ideowych⁸⁷. Władze wschodnich Niemiec dostrzegały trudności w pracy nad lojalizacją Kościoła, dopasowaniem go do „społecznych ram socjalizmu”. W ich opinii Kościół katolicki, podobnie jak inne wspólnoty religijne, był ani „obok, ani przeciwko, lecz w

⁷⁸ Wyznaniowcy niemieccy po informacji z Polski odbyli rozmowę z prałatem Grossem, wskazując mu, że nie powinni starać się o duszpasterstwo dla turystów z NRD w Polsce, gdyż jest dosyć księży polskich mówiących po niemiecku – AAN, UdsW, 136/13, Sprawozdanie z wyjazdu służbowego do Niemieckiej Republiki Demokratycznej w dniach od 28 do 30 IX 1972 r., k. 217.

⁷⁹ Niemcy przyznali, że już wcześniej polecili kierownikom referatów ds. wyznań w radach okręgów czuwania nad kontaktami duchowieństwa NRD z księżmi z PRL i CSRS. AAN, UdsW, 136/13, Sprawozdanie z wyjazdu służbowego do Niemieckiej Republiki Demokratycznej w dniach od 28 do 30 IX 1972 r., k. 218.

⁸⁰ Biskupi wydali w tej sprawie ostry list pasterski – AAN, UdsW, 136/12, Sprawozdanie z wyjazdu służbowego do Niemieckiej Republiki Demokratycznej w dniach od 1 do 4 II 1972 r., k. 15.

⁸¹ Synod był przygotowywany od 1966 r. Odbył się w latach 1973–1975. Wzięło w nim udział 150 członków Synodu, 8 biskupów oraz z zagranicy, m.in. ks. Józef Glemp i ks. Jerzy Pawlik z Polski, z RFN bp dr Bernhard Stein, z Austrii bp Alois Wagner, Siegfried Primetshofer, Wilhelm Zauner – AAN, UdsW, 136/13, Sprawozdanie z pobytu w Niemieckiej Republice Demokratycznej w dniach od 25 do 27 IV 1973 r., k. 124.

⁸² *Ibidem*, k. 127.

⁸³ *Ibidem*, k. 125–126.

⁸⁴ *Ibidem*, k. 125.

⁸⁵ *Ibidem*, k. 126.

⁸⁶ *Ibidem*.

⁸⁷ *Ibidem*.

społeczeństwie socjalistycznym”. Unikali stwierdzenia, że był za socjalizmem, choć uznawał państwo NRD. Według nich przyjmował postawę „krytycznej solidarności z państwem”⁸⁸.

W latach osiemdziesiątych, oceniając działalność Kościoła katolickiego w NRD, przedstawiciele tego kraju stwierdzili, że nie ma konfliktów między nim a władzami państwowymi, a jego hierarchia „działa zgodnie z prawem, ale też nie popiera państwa socjalistycznego. Nie uzewnętrznia się politycznie i nie angażuje się społecznie”, ale utrzymuje kontakty z SSdSK i władzami obwodowymi. W przeciwieństwie do takiej postawy, wierni – jak zaznaczyli – w większości byli pozytywnie zaangażowani wobec państwa i ustroju. Komuniści dążyli więc do wywierania nacisków na biskupów, którzy następnie mieli poprzeć to zaangażowanie laikatu, np. przez przebieg Seminarium Młodzieżowego, zorganizowanego w Berlinie w 1986 r.⁸⁹ Władze NRD w tych latach nadal niepokoił fakt ścisłych powiązań Kościoła katolickiego w NRD i RFN⁹⁰. Starły się utrudniać wzajemne kontakty, jednak bez sukcesów. Zdawały sobie sprawę, że czas pracuje na korzyść Kościoła. Dostrzegały też tendencje do nawiązania przez biskupów NRD ściślejszych kontaktów z Kościołem katolickim w Polsce, np. z okazji uroczystości religijnych w Szczecinie czy Wrocławiu⁹¹.

Biskupi z Niemiec Wschodnich – co podkreślali urzędnicy SSdSK – przeciwstawiali się tendencjom istniejącym wewnątrz wspólnoty wiernych do upolitycznienia Kościoła na wzór ewangelików⁹².

W 1987 r. władze NRD deklarowały wolę respektowania Kościoła katolickiego na swoim terenie jako części Kościoła powszechnego i nie wymagały od niego włączenia się w budowanie socjalizmu. Akceptowały jego społeczno-polityczną neutralność. Definiowały, że „najpierw to był Kościół milezący, potem przemilczający, ale bez uwiadczenia swojego stosunku do państwa, a teraz funkcjonuje jako »Kościół w NRD«, ale »nie dla NRD«”. Ich zdaniem Kościół katolicki za partnera uważa tylko władze państwowe. Nie chce mieć żadnych kontaktów z CDU, m.in. dlatego, że przeważa w nich lobby protestanckie⁹³.

Urzędników z NRD interesowała również działalność informacyjno-propagandowa państwa polskiego przed beatyfikacjami o. Maksymiliana Kolbego i bp. Michała Kozala. To zainteresowanie wynikało z faktu spodziewanej beatyfikacji niemieckiego

⁸⁸ AAN, UdsW, 136/13, Sprawozdanie z pobytu w Niemieckiej Republice Demokratycznej w dniach od 25 do 27 IV 1973 r., k. 123.

⁸⁹ AP, KRP, 1004/2, t. A II, poz. 1–16, Sprawozdanie z pobytu delegacji Urzędu do Spraw Wyznań w NRD, w dniach 8–11 XII 1987 r., Warszawa, 12 XII 1987 r., b.p.

⁹⁰ Miał dzięki temu różnorodną pomoc. Kościół Katolicki z RFN ustanowił też z biskupami NRD szereg otwartych kontaktów i tradycji, wskazujących na istnienie już ścisłej współpracy – *ibidem*.

⁹¹ Od lipca 1982 r. od czerwca 1983 r. Meissner był dwa razy w Polsce – AAN, UdsW, 128/124, Informacja na temat aktualnego stanu współpracy pomiędzy Polską a NRD w problematyce wyznaniowej, k. 13; AP, KRP, 1004/2, t. A II, poz. 1–16, Sprawozdanie z pobytu delegacji Urzędu do Spraw Wyznań w NRD, w dniach 8–11 XII 1987 r., Warszawa 12 XII 1987 r., b.p.

⁹² W 1987 r. urzędnicy uważali Kościół katolicki w NRD za organizację bardzo zdyscyplinowaną i oddaną Watykanowi, co dla nich nie było korzystne, gdyż to, co zleci hierarchia, było bezwzględnie realizowane przez księży. Dlatego byli zmuszeni do ostrożności – *ibidem*.

⁹³ AP, KRP, 1004/2, t. A II, poz. 1–16, Sprawozdanie z pobytu delegacji Urzędu do Spraw Wyznań w NRD, w dniach 8–11 XII 1987 r., Warszawa, 12 XII 1987 r., b.p.

kapłana Bernarda Lichtenberga, ofiary hitleryzmu, pochowanego w katedrze św. Jadwigi w Berlinie⁹⁴. Przewidywano, że może się ona odbyć albo w Rzymie, albo w NRD. Władze wyznaniowe PRL udzieliły na ten temat potrzebnych informacji i zadeklarowały „gotowość do szerokiego poinformowania w stosownym czasie, wskazując na potrzebę konsultacji także pomiędzy MSW obu państw”. Po wizycie w Warszawie 14 października 1987 r. wyznaniowcy z NRD prosili o dalsze konsultacje w sprawie działań dotyczących przygotowania i przebiegu wizyty papieża⁹⁵.

Urzędnicy SSdSK podzielili się opinią na temat odbytego w lipcu 1987 r. w Dreźnie *Katholikentag* z udziałem około 80 tys. wiernych⁹⁶. Podkreślili, że zgodnie z obietnicą Kościół dotrzymał zobowiązania odpolitycznienia imprezy, zaś „w wyniku rozmów z klerem, w tym z biskupami, przemówienia biskupów miały lepszy wydźwięk niż postanie papieskie na tę uroczystość, choć wcześniej władze NRD stawiały wypowiedzi papieskie o pokoju jako wzór tym biskupom”⁹⁷. W ocenie SSdSK spotkanie to znacząco wpłynęło na społeczność katolicką w NRD, podniosło na duchu wiernych i duchowieństwo katolickie, „uważających się dotąd za obywateli gorszej kategorii, poprawiając ich nastroje wobec Państwa”, a efekt polityczny był pozytywny⁹⁸.

SPRAWY BISKUPÓW

Na naradach wymieniano się również informacjami na temat episkopatów oraz ich stosunku do władz komunistycznych⁹⁹. Omawiano relacje urzędów wyznaniowych z niektórymi biskupami katolickimi w obu krajach oraz sposoby wywierania na nich wpływu¹⁰⁰. Na spotkaniu w 1964 r. Seigewasser oznajmił, że komuniści usiłowali wpłynąć na biskupów katolickich w NRD przez zwracanie im uwagi na ich osobiste interesy, wpływanie na ambicje. Biskupowi Bengschowi zasugerowano wprost: „w NRD – jesteś czymś, nasz poważną rolę do spełnienia, natomiast na konferencji biskupów w Fuldzie jesteś niczym, jednym z wielu”¹⁰¹. Na spotkaniach sporo czasu poświęcono temu hierarsze. W opinii urzędnika niemieckiego „Bp Bengsch jest zręcznym antykomunistą”,

⁹⁴ Został on beatyfikowany dopiero 23 VI 1996 w Berlinie przez papieża Jana Pawła II – J. Kochel, Świadkowie prawdy z tej ziemi, Katowice 2012, s. 104–107; T. Zagala, *Kapłan w świecie bez Boga. Ks. Bernard Lichtenberg z Olawy (1875–1943)*, Wrocław 2003.

⁹⁵ AAN, UdsW, 128/112, Sprawozdanie z pobytu delegacji Sekretariatu Stanu do Spraw Kościelnych Niemieckiej Republiki Demokratycznej, Warszawa, 14 X 1987 r., k. 59.

⁹⁶ Był największym wydarzeniem religijnym w historii NRD. Chciał w nim uczestniczyć papież Jan Paweł II, jednak biskupi NRD doradzili papieżowi przełożenie tej wizyty na inny termin z powodu mediów RFN, które podjęły wysiłki na rzecz zakłócenia tego wydarzenia i wykorzystania go do własnych celów – AAN, UdsW, 128/112, Sprawozdanie z pobytu delegacji Sekretariatu Stanu do Spraw Kościelnych Niemieckiej Republiki Demokratycznej, Warszawa 14 X 1987 r., k. 59.

⁹⁷ *Ibidem*, k. 60.

⁹⁸ AAN, UdsW, 128/112, Sprawozdanie z pobytu delegacji Sekretariatu Stanu do Spraw Kościelnych Niemieckiej Republiki Demokratycznej, Warszawa, 14 X 1987 r., k. 60.

⁹⁹ AAN, UdsW, 136/6, Protokół z odbytych rozmów, k. 184.

¹⁰⁰ *Ibidem*, k. 182.

¹⁰¹ *Ibidem*, k. 183.

a nagabywany przez władze NRD w sprawie zachodnich granic Polski, zbywał je krótką odpowiedzią, że to jest „sprawą polityków, a nie Kościoła”¹⁰². Wyznaniowcy z NRD uważali, że bp Bengsch narzucił katolikom w NRD taktykę przeczekania¹⁰³.

Poruszano także zagadnienie przyjazdów do Polski przedstawicieli episkopatu niemieckiego. Urzędnicy UdsW opowiadali się za przyjazdami do Polski biskupów z zagranicy, ponieważ widzieli w tym możliwość pokazania, że w kraju istnieje tolerancja religijna, co miało służyć podważeniu wypowiedzi episkopatu polskiego o dyskryminowaniu Kościoła, a jednocześnie osłabiałoby pozycję prymasa Wyszyńskiego, na czym zależało wyznaniowcom¹⁰⁴. Władze NRD były w tym czasie przeciwne wyjazdom hierarchów ze wschodnich Niemiec do Polski, dlatego w 1972 r., w dyskusji na temat kard. Bengscha, Seigewasser oświadczył, że rząd NRD nie chciał tej wizyty w Polsce, ale z powodu otwartych granic nie mógł jej zapobiec¹⁰⁵. W ten sposób odniósł się do informacji przekazanej przez Polaków o pobycie arcybiskupa Berlina w Poznaniu, Gnieźnie i Częstochowie¹⁰⁶. Zrelacjonował polskim rozmówcom ostatnią rozmowę, jaką przeprowadził z kardynałem, w czasie której starano się mu ten wyjazd wyperswadować, gdyż nie uznawano go za reprezentanta „linii polityki wschodniej NRD z powodu ociągania się jego jak i innych biskupów NRD w zajęciu jednoznacznego stanowiska na temat granicy na Odrze i Nysie”¹⁰⁷. Z tej relacji wynika, że władze wyznaniowe NRD prosiły go, aby w sprawach narodowych zajmował takie samo stanowisko. Jako wzór postępowania wskazali mu prymasa Polski, który „przy całym antykomunizmie [...] w sprawach narodowych zajmuje jednak stanowisko zbieżne z Państwem”¹⁰⁸. Kardynał Bengsch oświadczył, że „jako Bengsch jest obywatelem NRD, jako kardynał jest Obywatelem Watykanu”. Na zakończenie tej analizy dodano informację o usztywnieniu stanowiska Kościoła wobec państwa¹⁰⁹. Działalność kard. Bengscha poruszono na kolejnych spotkaniach w 1973 r. i 1976 r. Komuniści byli przekonani, że Bengsch przeciwstawiał się tezie o istnieniu różnic wewnątrz w Kościoła¹¹⁰. Podkreślali, że utrzymywał dyscyplinę wśród księży

¹⁰² *Ibidem*.

¹⁰³ AAN, UdsW, 136/6, Protokół ze spotkań tow. tow.: Seigewasser, Weise z Sekretariatu Stanu do Spraw Kościelnych NRD oraz tow. Viebiga z Ambasady NRD – w Urzędzie do Spraw Wyznań, w dniu 30 I 1964 r., (drugi dzień konferencji), k. 196.

¹⁰⁴ AAN, UdsW, 136/6, Protokół z odbytych rozmów, k. 184.

¹⁰⁵ Polscy wyznaniowcy poinformowali Niemców, że w sprawie przyjazdu do Polski biskupów Königa i Bengscha Wyszyński nie wystąpił ani do Prezesa Rady Ministrów, ani do Urzędu do spraw Wyznań, gdyż uznał ich przyjazd za prywatną sprawę, o czym poinformował pytany w tej sprawie przez UdsW bp. Choromański. Przy następnej wizycie, gdy König zwrócił się do konsulatu polskiego w Wiedniu o wizę na przyjazd do Polski, rząd polski wyraził zgodę bez pytania o zdanie episkopatu polskiego. *Ibidem*, k. 184; AAN, UdsW, 136/10, Protokół ze spotkania Kierownictwa Urzędu do Spraw Wyznań z delegacją Sekretariatu Stanu do Spraw Kościelnych Niemieckiej Republiki Demokratycznej w dniu 30 III 1972 r., k. 4.

¹⁰⁶ *Ibidem*, k. 1.

¹⁰⁷ Zajmowali oni takie same stanowisko jak Konferencji Episkopatu RFN w Fuldzie – *ibidem*, k. 4.

¹⁰⁸ Na pytanie Bengscha, czy chcą, „aby on był Wyszyńskim”, Seigewasser odpowiedział, że w sprawach narodowych i granic – tak – *ibidem*, k. 5.

¹⁰⁹ Jako przykład podał negowanie przez Kościół obowiązku służby wojskowej na rzecz zastępczej służby wojskowej oraz prawo posiadania przez państwo ewentualnych zastrzeżeń przy nominacji biskupów – *ibidem*, k. 5.

¹¹⁰ AAN, UdsW, 136/13, Sprawozdanie z pobytu w Niemieckiej Republice Demokratycznej w dniach od 25 do 27 IV 1973 r., k. 125–126.

i nie pozwalał na wypowiedzi czy działania o charakterze politycznym. W ich ocenie był przeciwny „Kościołowi wojującemu” i przeciwdziałał takim tendencjom oraz nie pozwolił na zaangażowanie się kleru katolickiego we wrzawę uczynioną przez niektóre koła ewangelickie po samospaleniu się pastora Brúsewita w 1976 r.¹¹¹

Czas w dyskusji poświęcono również postawie kard. Döpfnera, analizując jego wypowiedzi na temat Kościoła w NRD i za Odrą oraz przesiedleńców niemieckich¹¹². Na naradzie w 1972 r. analizowano przyczyny jego ustąpienia ze stanowiska przewodniczącego zachodnioniemieckiej „Pax Christi”. Zdaniem urzędników niemieckich jego polityka hamowania kontaktów działaczy „Pax Christi” z krajami socjalistycznymi nie była skuteczna w zmienionej sytuacji międzynarodowej, dlatego powołano na to stanowisko kogoś innego. Urzędnicy ci prosili Polaków o wysondowanie przez działaczy PAX powodów i skutków jego rezygnacji¹¹³. Polscy wyznaniowcy wykazywali duże zainteresowanie jego działalnością, w związku z tym prosili niemieckich kolegów o materiały dotyczące jego osoby¹¹⁴.

Strona polska zaś przybliżyła Niemcom postać i działalność kard. Wyszyńskiego¹¹⁵. Częstym przedmiotem obrad były relacje prymasa Polski z biskupami niemieckimi. Zdaniem Żabińskiego, kard. Wyszyński zajmował pozytywne stanowisko w nawiązaniu dobrych stosunków z biskupami niemieckimi¹¹⁶. Jednocześnie polscy komuniści, wskazując na uniemożliwienie metropolicie wiedeńskiemu spotkania się z inteligencją krakowską, pokazywali że prymas jest negatywnie ustosunkowany do kard. Königa i kard. Bengscha, wskazując na uniemożliwienie metropolicie wiedeńskiemu spotkania się z inteligencją krakowską¹¹⁷.

W latach osiemdziesiątych przy omawianiu sytuacji Kościoła katolickiego energowcy zwrócili uwagę na pozycję w nim kard. Joachima Meissnera. Uważali, że odgrywał on w tym czasie ważną rolę w zacieśnianiu kontaktów między Kościołem katolickim w NRD i RFN, a jednocześnie unikał kontaktów z władzami Niemiec Wschodnich. Dopiero z okazji 750-lecia Berlina po raz pierwszy spotkał się z Erichem Honeckerem¹¹⁸. W czasie trwającego w Polsce karnawału Solidarności kard. Meissner zapewnił władze państwowe, że Kościół katolicki w NRD zrobi wszystko, aby zneutralizować negatywne wpływy z nim związane, dlatego księża z Polski pracujący na stałe w NRD zostali bezpośrednio podporządkowani Berlińskiej Konferencji Biskupów. W rezultacie – jak

¹¹¹ AAN, UdsW, 136/21, Informacja o przebiegu rozmów z Sekretariatem Stanu do Spraw Kościelnych Niemieckiej Republiki Demokratycznej, k. 49.

¹¹² AAN, UdsW, 136/13, Sprawozdanie z wyjazdu służbowego do Niemieckiej Republiki Demokratycznej w dniach od 28 do 30 IX 1972 r., k. 216.

¹¹³ *Ibidem*, k. 219.

¹¹⁴ AAN, UdsW, 136/10, Protokół ze spotkania Kierownictwa Urzędu do Spraw Wyznań z delegacją Sekretariatu Stanu do Spraw Kościelnych Niemieckiej Republiki Demokratycznej w dniu 30 III 1972 r., k. 7.

¹¹⁵ Najobszerniejszych informacji na temat prymasa Wyszyńskiego udzieliли pracownicy UdsW w 1972 r. – AAN, UdsW, 136/10, Protokół ze spotkania Kierownictwa Urzędu do Spraw Wyznań z delegacją Sekretariatu Stanu do Spraw Kościelnych Niemieckiej Republiki Demokratycznej w dniu 30 III 1972 r., k. 1.

¹¹⁶ AAN, UdsW, 136/6, Protokół z odbytych rozmów, k. 184.

¹¹⁷ *Ibidem*.

¹¹⁸ AP, KRP, 1004/2, t. A II, poz. 1–16, Sprawozdanie z pobytu delegacji Urzędu do Spraw Wyznań w NRD, w dniach 8–11 XII 1987 r., Warszawa, 12 XII 1987 r., b.p.

relacjonowali niemieccy wyznaniowcy – nie było żadnych problemów politycznych związanych z ich działalnością¹¹⁹.

Władze wyznaniowe z Niemiec Wschodnich pozytywnie wyrażały się w 1987 r. o prymasie Józefie Glempie po jego wizycie w NRD, ponieważ – jak argumentowały – „wykazał on postawę męża stanu i dojrzałego kardynała”¹²⁰. Szef SSdsK Klaus Gysi zrelekcjonował przebieg swojej rozmowy z kard. Glempe w kwestii granicy Polski z NRD. Pochwalił polskiego prymasa za stwierdzenie: „Jest to granica pokoju i przyjaźni. Z Niemiec wychodziła od 1000 lat wojna i dlatego Niemcy muszą ponieść ofiarę i nie dopominać się zmian tej granicy”. Podobnie jak o kard. Glempe urzędnicy niemieccy wyrażali się pozytywnie o kard. Franciszku Macharskim, „który miał zrewidować całkowicie swoje dotychczasowe spojrzenie na NRD, w sposób pozytywny dla tego kraju”¹²¹. W czasie wizyty Gysiego w Polsce w 1986 r. doszło do pewnego precedensu. Obaj ministrowie (Adam Łopatka i Klaus Gysi) złożyli wizytę metropolicie poznańskiemu arcybiskupowi Jerzemu Strobie, członkowi Komisji Wspólnej przedstawicieli Rządu i Episkopatu, a w Gnieźnie zwiedzili katedrę i Muzeum Początków Państwa Polskiego¹²².

KWESTIE WATYKAŃSKIE

Na spotkaniach podejmowano także dyskusje dotyczące problematyki watykańskiej. Rozpatrując działania Watykanu, polscy komuniści byli zdania, że jego strategia opierała się na konstatacji: „antykomunizm – tak, antysowietyzm – nie”¹²³. Rozmówcy zdawali sobie sprawę, że Watykan nie chce otwartej konfrontacji między Kościołem a państwem w krajach socjalistycznych¹²⁴. W pierwszej połowie lat sześćdziesiątych rozmowy dotyczyły przede wszystkim odbywającego się soboru powszechnego¹²⁵. Analizowano jego przebieg i podejmowane uchwały. Wymieniano się informacjami i opiniami na temat udziału i postawy biskupów z obu krajów oraz ich stosunku do Jana XXIII i Pawła VI. Zdaniem Seigewassera biskupi niemieccy w czasie 1. sesji potrafili sprzeciwić się „linii Jana XXIII, a po wyborze Pawła VI deklarowali swoje poparcie dla linii nowego papieża”¹²⁶. Szczególne

¹¹⁹ *Ibidem*.

¹²⁰ *Ibidem*.

¹²¹ *Ibidem*.

¹²² AAN, UdsW, 128/112, Notatka z pobytu w Polsce Sekretarza Stanu do Spraw Kościelnych NRD Klause Gysi, k. 40–41.

¹²³ AAN, UdsW, 136/6, Protokół z odbytych rozmów, k. 182.

¹²⁴ AAN, UdsW, 136/13, Sprawozdanie z pobytu w Niemieckiej Republice Demokratycznej w dniach od 25 do 27 IV 1973 r., k. 126.

¹²⁵ Materiały do dyskusji na ten temat (ocenę poszczególnych sesji soborowych) opracowywała i przedstawiała strona polska jako najbardziej kompetentna w tych sprawach – AAN, UdsW, 48/70, Przemówienia dyrektora UdsW Tadeusza Żabińskiego podczas pobytu delegacji UdsW w NRD w dniach 5–10 IX 1962 r., b.p.; AAN, UdsW, 136/6, Protokół z odbytych rozmów, k. 182.

¹²⁶ Seigewassera interesowały zwłaszcza spotkania biskupów z niektórymi kręgami językowymi – niemieckimi, polskimi – a także informacje czy biskupi polscy informowali władze państwowe o przebiegu soboru. Odpowiedź szefa UdsW Żabińskiego trochę ich zaskoczyła. Dowiedzieli się od niego, że żaden z biskupów

zainteresowanie obu stron wzbudziło podjęte na soborze zagadnienie ekumenizmu, które zdaniem Seigewassera stanowiło dla Kościoła najtrudniejszy orzech do zgryzienia. Natomiast w opinii Żabińskiego „Penetracja Kościoła rzymskokatolickiego na terenie innych Kościołów odbywa się nie w drodze rokowań pomiędzy głowami tych Kościołów, lecz w ich dolnych ogniach wśród samych wiernych”¹²⁷. Stronę polską interesował stosunek katolickiej mniejszości w NRD do ekumenizmu¹²⁸. Komuniści z Niemiec Wschodnich dostrzegali w ekumenizmie załączek jedności antykomunistycznej w celu wspólnej walki ze Wschodem. Niepokoiły ich organizowane liczne konferencje oraz ogólnoniemieckie zjazdy katolickie i protestanckie, np. zjazd katolicki, który odbył się w mieście o zdecydowanej większości ewangelickiej¹²⁹. Seigewasser wyraził opinię, że Kościół katolicki pod szyldem ekumenizmu chciał zdobyć dla siebie teren działania. Według nich „Konferencja Episkopatu w Fuldzie dała polecenia walczenia przeciwko NRD do ostatniego ewangelika”¹³⁰. W styczniu 1964 r. obie strony postanowiły przeanalizować „nowe metody działalności Watykanu”¹³¹. Niepokoiła ich także aktywność Pawła VI na polu ekumenicznym i wywieraniu przez niego wpływu na życie narodów¹³². Jeszcze bardziej obawiali się naśladowania postawy papieża przez biskupów w ich krajach. Do takich działań polscy komuniści zaliczyli Wielką Nowennę, peregrynację kopii obrazu jasnogórskiego, ożywianie duszpasterstwa w sanktuariach maryjnych oraz duszpasterstwo stanowe. Ich zdaniem wydarzenia te miały na celu „maksymalne zaangażowanie społeczeństwa po stronie kościoła i podporządkowanie go politycznym celom hierarchii kościelnej”¹³³. Na spotkaniach analizowano niektóre przemówienia papieskie, np. wygłoszone do pracowników watykańskich 15 stycznia 1964 r.¹³⁴ Według Niemców Paweł VI chciał osiągnąć zjednoczenie dwóch Kościołów, ale zasadniczym celem Watykanu było uzyskanie w świecie chrześcijańskim dominującej i kierowniczej roli¹³⁵. Aby temu zapobiec, planowano wykonać antywatykańskie akcenty konferencji pokojowych Kościołów protestanckich¹³⁶.

Problematyka watykańska pojawiła się ponownie dopiero na początku lat siedemdziesiątych. Urzędnicy SSdsK doszli do wniosku, że choć katolicy w ich kraju są mniejszością, to jednak chcą orientować się w kwestiach watykańskich¹³⁷. Duży wpływ

---

nie udzielał im takich informacji, a UdsW też nie zamierzał z nich korzystać – AAN, UdsW, 136/6, Protokół z odbytych rozmów, k. 184.

¹²⁷ AAN, UdsW, 136/6, Protokół z odbytych rozmów, k. 182.

¹²⁸ AAN, UdsW, 136/6, Protokół ze spotkań tow. tow.: Seigewasser, Weise z Sekretariatu Stanu do Spraw Kościelnych NRD oraz tow. Viebiga z Ambasady NRD – w Urzędzie do Spraw Wyznań, w dniu 30 I 1964 r., (drugi dzień konferencji), k. 194.

¹²⁹ *Ibidem*, k. 195.

¹³⁰ *Ibidem*, k. 196.

¹³¹ AAN, UdsW, 136/6, Protokół z odbytych rozmów, k. 186.

¹³² *Ibidem*.

¹³³ *Ibidem*, k. 188.

¹³⁴ AAN, UdsW, 136/6, Protokół ze spotkań tow. tow.: Seigewasser, Weise z Sekretariatu Stanu do Spraw Kościelnych NRD oraz tow. Viebiga z Ambasady NRD – w Urzędzie do Spraw Wyznań, w dniu 30 I 1964 r., (drugi dzień konferencji), k. 190.

¹³⁵ AAN, UdsW, 136/6, Protokół z odbytych rozmów, k. 189.

¹³⁶ *Ibidem*.

¹³⁷ AAN, UdsW, 136/13, Notatka dot. spotkania kierowników Urzędów ds. Wyznań krajów socjalistycznych odbytego w dniach 22 do 26 X 1972 r. w Sofii, k. 138.

na to miał – jak tłumaczyli – silny katolicyzm w RFN, popieranie przez tamtejszy episkopat i duchowieństwo chadecji oraz „niezajęcie przez Kościół katolicki w RFN pozytywnego stanowiska w sprawie układu z Moskwą i Warszawą”¹³⁸. Interesowali się podjęciem przez niektóre państwa socjalistyczne rozmów ze Stolicą Apostolską. W 1972 r. szczególnie ciekawiły ich relacje węgiersko-watykańskie¹³⁹. Dlatego chcieli uzyskać od urzędników wyznaniowych z Polski wszelkie informacje na ten temat. Co ciekawe, nie byli jeszcze wtedy zainteresowani kontaktami polsko-watykańskimi, chociaż sprawę tę zasygnalizowali przedstawiciele UdsW¹⁴⁰. To zainteresowanie – jak sami przyznali – było wynikiem rozmów premiera NRD Willego Stopha z kard. Bengschem¹⁴¹ oraz listu MSZ NRD do Watykanu¹⁴². Polacy dowiedzieli się, że władze Niemiec Wschodnich, powołując się na układ między ZSRR a RFN, domagały się od Watykanu niezwłocznego dostosowania granic diecezji do granic państwowych NRD i ustanowienia prowincji kościelnej (metropolii berlińskiej)¹⁴³. Dopiero w związku z tą sprawą byli zaciekawieni kwestią uregulowania w Polsce administracji kościelnej na Ziemiach Zachodnich i Północnych w 1972 r. Zaprosili zatem polskich pracowników UdsW do Berlina na spotkanie, prosząc o szczegółowe informacje¹⁴⁴. Strona polska dostarczyła pisemny elaborat na ten temat, a na spotkaniu dość obszernie zreferowała działania, dzięki którym doszło do ostatecznego uregulowania statusu polskiej administracji kościelnej na Ziemiach Zachodnich i Północnych przez Watykan¹⁴⁵.

¹³⁸ Uważali, że kard. Julius Döpfner podziela poglądy Straussa i Barzela – AAN, UdsW, 136/13, Notatka dot. Spotkania kierowników Urzędów ds. Wyznań krajów socjalistycznych odbytego w dniach 22 do 26 X 1972 r. w Sofii, k. 138.

¹³⁹ O podjętych rozmowach węgiersko-watykańskich dowiedzieli się z prasy zachodnioniemieckiej – AAN, UdsW, 136/13, Sprawozdanie z wyjazdu służbowego do Niemieckiej Republiki Demokratycznej w dniach od 28 do 30 września 1972 r., k. 213. Węgry jako pierwsze w bloku wschodnim podpisały dokument ze Stolicą Apostolską 15 IX 1964 r. – A. Casaroli, *Pamiętniki. Męczeństwo cierpliwości. Stolica Święta i kraje komunistyczne (1963–1989)*, tłum. T. Żeleźnik, Warszawa 2001, s. 86–94.

¹⁴⁰ Pierwsze próby podjęcia kontaktów polskich komunistów z Watykanem nieoficjalnie zaczęły się już w 1965 r. – AAN, UdsW, 136/13, Sprawozdanie z wyjazdu służbowego do Niemieckiej Republiki Demokratycznej w dniach od 28 do 30 IX 1972 r., k. 213; P. Raina, *Cele polityki władz PRL wobec Watykanu. Tajne dokumenty 1967–1989*, Warszawa 2001, s. 44–64; A. Casaroli, *Pamiętniki...*, s. 191–225; AAN, UdsW, 136/10, Protokół ze spotkania Kierownictwa Urzędu do Spraw Wyznań z delegacją Sekretariatu Stanu do Spraw Kościelnych Niemieckiej Republiki Demokratycznej w dniu 30 III 1972 r., k. 1–2.

¹⁴¹ W czasie tej rozmowy premier Willy Stoph starał się wyrzucić presję na kard. A. Bengscha, aby skłonił Stolicę Apostolską do utworzenia na terenie NRD samodzielnych biskupstw – J. Tarasiński, *Komuniści wobec Kościołów...*, s. 31.

¹⁴² W liście ministra spraw zagranicznych NRD Otto Winzera do Watykanu Berlin domagał się niezwłocznego uregulowania administracji kościelnej w NRD na bazie artykułu uznającego powojenne granice w Europie, zawartego w układzie RFN–ZSRR. Doręczyli go Watykanowi Jugosłowianie. List wysłano w lipcu 1972 r. – AAN, UdsW, 136/13, Sprawozdanie z wyjazdu służbowego do Niemieckiej Republiki Demokratycznej w dniach od 28 do 30 IX 1972 r., k. 215.

¹⁴³ Problemem była sytuacja Berlina Zachodniego. Miało to nastąpić dopiero po wejściu w życie negocjowanego wtedy układu ogólnego między NRD a RFN – AAN, UdsW, 136/13, Sprawozdanie z wyjazdu służbowego do Niemieckiej Republiki Demokratycznej w dniach od 28 do 30 IX 1972 r., k. 215.

¹⁴⁴ AAN, UdsW, 136/13, Sprawozdanie z wyjazdu służbowego do Niemieckiej Republiki Demokratycznej w dniach od 28 do 30 IX 1972 r., k. 216–220.

¹⁴⁵ AAN, UdsW, 136/13, Materiały do referowania w Berlinie 28 IX 1972 r., k. 235.

W opinii urzędników z UdsW decyzje papieskie wynikały z pośredniego poparcia dla polityki wschodniej rządu Willego Brandta, co niemiecka strona zrozumiała jako rozbieżność między Watykanem a kard. Döpfnerem¹⁴⁶. Niemców zaskoczył pogląd Polaków, że rozgraniczenie diecezji jest jedyną stosowaną przez Watykan formą uznania granic państwowych¹⁴⁷. Na kolejnej naradzie temat Watykanu podjęła strona polska. Ciekawiły ją dalsze rozmowy podjęte przez NRD ze Stolicą Apostolską. Z poprzedniego spotkania wiedziano o przekazaniu za pośrednictwem nuncjatury watykańskiej w Belgradzie memorandum do Watykanu w sprawie uregulowania administracji kościelnej na terenie NRD, które pozostało bez odpowiedzi¹⁴⁸. Przyczyną braku odpowiedzi były – jak się dowiedzieli przedstawiciele polskiego urzędu – naciski na Watykan ze strony rządu i episkopatu RFN w celu niedopuszczenia do realizacji postulatów NRD. Episkopat RFN wysłał notę do Watykanu, domagając się, by nie podejmowano w sprawie administracji kościelnej w NRD żadnych kroków przed ratyfikacją układu NRD-RFN¹⁴⁹. Rok później Niemcy poinformowali Polaków o nieoficjalnym spotkaniu członka Biura Politycznego SED Wenera Lamberza i kierownika Wydziału Łączności Międzynarodowej KC SED Paula Markowskiego z urzędnikami watykańskimi: bp. Agostino Casarolim i ks. Angelo Sodanem w czasie pobytu delegacji SED w Rzymie¹⁵⁰. Dotyczyło ono administracji kościelnej w NRD oraz Europejskiej Konferencji Bezpieczeństwa. Nie poruszano kwestii nawiązania stosunków dyplomatycznych¹⁵¹. Politycy z NRD deklarowali chęć podjęcia rokowań, ale pod warunkiem, że pierwszy krok w tej sprawie wyjdzie ze strony Watykanu. Sami nie chcieli wyjść z inicjatywą¹⁵². Urzędnicy z SSdsK ujawnili również, że nawiązanie stosunków dyplomatycznych z Watykanem konsultowali z Moskwą, która wypowiedziała się negatywnie¹⁵³. Trzy lata później na spotkaniu Merkera z pracownikami SSdsK powrócono do sprawy potencjalnych rozmów władz wschodnich Niemiec ze Stolicą Apostolską. Perspektywy kontaktów przedstawiciele NRD i Watykanu oceniano pesymistycznie¹⁵⁴.

¹⁴⁶ AAN, UdsW, 136/13, Sprawozdanie z wyjazdu służbowego do Niemieckiej Republiki Demokratycznej w dniach od 28 do 30 IX 1972 r., k. 216.

¹⁴⁷ *Ibidem*.

¹⁴⁸ W sierpniu 1972 r. przez ambasadę w Belgradzie MSZ NRD przekazał Watykanowi memorandum – AAN, UdsW, 136/13, Notatka dot. spotkania kierowników Urzędów ds. Wyznań krajów socjalistycznych odbytego w dniach 22 do 26 X 1972 r. w Sofii, k. 138.

¹⁴⁹ AAN, UdsW, 136/13, Sprawozdanie z pobytu w Niemieckiej Republice Demokratycznej w dniach od 25 do 27 IV 1973 r., k. 126.

¹⁵⁰ Na zaproszenie Komunistycznej Partii Włoch. AAN, UdsW, 136/13, Sprawozdanie z pobytu w Niemieckiej Republice Demokratycznej w dniach od 25 do 27 IV 1973 r., k. 129.

¹⁵¹ Według informacji przekazanej stronie polskiej Casaroli spytał Lamberza, czy stosunek państwa do Kościoła pozostanie niezmienny. Otrzymał odpowiedź, że nie ma zamiarów uczynienia czegoś, co pogorszyłoby lub zaostriżyło stosunki między państwem a Kościołem i tego samego spodziewa się ze strony Kościoła – AAN, UdsW, 136/13, Sprawozdanie z pobytu w Niemieckiej Republice Demokratycznej w dniach od 25 do 27 IV 1973 r., k. 130.

¹⁵² *Ibidem*.

¹⁵³ Odpowiedź tę rząd NRD otrzymał podczas rozmów swojego ministra spraw zagranicznych Otto Winzera od Andreja Gronyki – AAN, UdsW, 136/13, Sprawozdanie z pobytu w Niemieckiej Republice Demokratycznej w dniach od 25 do 27 IV 1973 r., k. 131.

¹⁵⁴ AAN, UdsW, 136/20, Notatka służbowa z pobytu w NRD, k. 17.

Niemcy przyznali, że kontaktują się tylko przez wyznaczonego w tym celu radcę ambasady NRD w Rzymie¹⁵⁵. Przedstawili też sprawę utworzenia w NRD narodowej konferencji episkopatu, aby uniezależnić biskupów NRD od Konferencji Fuldajskiej. Władze NRD napotkały jednak opór biskupów z RFN¹⁵⁶. W następnym roku poruszono sprawę Watykanu w kontekście impasu jego rozmów z Czechosłowacją i Węgrami¹⁵⁷. Niemcy zauważyli, że Watykan, wraz z podjęciem rozmów z Węgrami, zaczął coraz mniej interesować się układem z NRD. Miał na to również wpływ opór episkopatu z RFN i Centralnego Komitetu Katolików¹⁵⁸. Strona niemiecka wyraziła żal, że nie został uwzględniony jej zasadniczy postulat dostosowania granic diecezji do granic państwowych NRD. Podkreślano, że w przeciwieństwie do postawy episkopatu polskiego w sprawie diecezji na Ziemiach Zachodnich, dezyderaty rządu NRD nie miały poparcia biskupów tego kraju, „którzy stali na stanowisku jednolitego narodu niemieckiego”¹⁵⁹.

Temat watykański w pojawił się ponownie w drugiej połowie lat osiemdziesiątych. Koncentrowano się zasadniczo na wspólnym omówieniu stanowiska dotyczącego relacji z Watykanem¹⁶⁰. Niemcy w tym czasie najbardziej interesowali się przebiegiem wizyt apostolskich Jana Pawła II w Polsce zarówno pod kątem politycznym, jak i organizacyjnym. Pracownicy UdsW chętnie się dzielili swoją wiedzą. W 1983 r. w NRD Merker miał szereg odczytów uwzględniających różnorakie aspekty drugiej wizyty Jana Pawła II w Polsce¹⁶¹. To zainteresowanie wzrosło w 1987 r. Niemcy pytali o szczegóły papieskich podróży apostolskich, gdyż poważnie liczyli się z możliwością przyjazdu Jana Pawła II do NRD¹⁶². Jednocześnie zastrzegali się przed Polakami, że zgodzą się na tę wizytę, „jeśli przyniesie ona podkreślenie odrębności państwowej NRD” oraz zostanie wprowadzona nowa cyrkumskrypcja diecezji katolickich w granicach NRD¹⁶³. Ubolewali, że mimo nacisków wywieranych na Watykan, nie udało się im dostosować granic diecezji do granic politycznych NRD z powodu protestów episkopatu Niemiec Zachodnich¹⁶⁴.

¹⁵⁵ *Ibidem*, k. 18; AAN, UdsW, 136/21, Informacja o przebiegu rozmów z Sekretariatem Stanu do Spraw Kościelnych Niemieckiej Republiki Demokratycznej, k. 48.

¹⁵⁶ AAN, UdsW, 136/20, Notatka służbowa z pobytu w NRD, k. 17.

¹⁵⁷ AAN, UdsW, 136/21, Informacja o przebiegu rozmów z Sekretariatem Stanu do Spraw Kościelnych Niemieckiej Republiki Demokratycznej, k. 48.

¹⁵⁸ *Ibidem*.

¹⁵⁹ *Ibidem*.

¹⁶⁰ AAN, UdsW, 128/112, Notatka z pobytu w Polsce Sekretarza Stanu do Spraw Kościelnych NRD Klausa Gysi, k. 41; AP, KRP, 1004/2, t. A I, poz. 1–4, Notatka z pobytu w Polsce Sekretarza Stanu do Spraw Kościelnych NRD Klausa Gysi, b.p.

¹⁶¹ AAN, UdsW, 128/124, Informacja na temat aktualnego stanu współpracy pomiędzy Polską a NRD w problematyce wyznaniowej, k. 12.

¹⁶² Szczególnie skomplikowana była sprawa diecezji berlińskiej, obejmującej również Berlin Zachodni – AAN, UdsW, 128/112, Sprawozdanie z pobytu delegacji Sekretariatu Stanu do Spraw Kościelnych Niemieckiej Republiki Demokratycznej, Warszawa, 14 X 1987 r., k. 59.

¹⁶³ *Ibidem*.

¹⁶⁴ Nawet po podpisaniu dokumentu końcowego KBWE w Helsinkach Stolica Apostolska nie dostosowała granic diecezji w NRD do granic politycznych – AP, KRP, 1004/2, t. A II, poz. 1–16, Sprawozdanie z pobytu delegacji Urzędu do Spraw Wyznań w NRD, w dniach 8–11 XII 1987 r., Warszawa, 12 XII 1987 r., b.p.

BERLIŃSKA KONFERENCJA KATOLIKÓW

Pozyskaniem szerokich rzesz katolików, duchowieństwa i hierarchii kościelnej dla idei socjalistycznych, pod szczytnymi hasłami walki o pokój, zajmowała się utworzona w 1964 r. w NRD Berlińska Konferencja Katolików (BKK)¹⁶⁵. W założeniach miała ona stać się najbardziej wpływową siłą w Europie. Realizowała postanowienia w tej materii, ustalone na konferencjach sekretarzy ideologicznych partii komunistycznych bloku wschodniego¹⁶⁶. Dlatego była często poruszonym tematem na spotkaniach pionów wyznaniowych NRD i PRL.

Przez tę akcję komuniści próbowali dążyć do politycznego rozbitcia duchowieństwa katolickiego, hierarchii i wpływowych katolików świeckich. Nie przewidywali natomiast wywierania wpływu na szerokie rzesze katolików i organizacje katolickie oraz organizacje oderwane od Kościoła lub będące w opozycji do niego i wdawania się w rozgrywkę wewnątrzkościelne¹⁶⁷. Próbowali konfrontować BKK z polityką Watykanu i hierarchii kościelnej w krajach socjalistycznych¹⁶⁸. Komuniści chcieli przez ten ruch wywierać wpływ na katolików, wskazując im, że obrona i rozbudowa praw społecznych robotników może zostać osiągnięta tylko w sojuszu z marksistami¹⁶⁹. Chcieli także przez nią zdobyć wpływy w krajach Europy Zachodniej. Planowano również powołanie komisji regionalnej Konferencji Berlińskiej Katolików ds. Ameryki Łacińskiej¹⁷⁰. Inicjatywa wychodziła zasadniczo ze strony NRD. Planując przedsięwzięcia BKK, SSdSk prosił niejednokrotnie o pomoc UdsW¹⁷¹. Starał się także wciągnąć do jej prac jak najwięcej

¹⁶⁵ Berlińską Konferencję Katolików (Berliner Konferenz Europäischer Katholiken) powołała do życia w NRD Unia Chrześcijańsko-Demokratyczna w 1964 r., oficjalnie jako forum dyskusyjne katolików z krajów europejskich na temat pokoju i bezpieczeństwa w Europie. Według Clemensa Vollnhalsa była w zasadzie komunistyczną organizacją przykrywkową. W 1966 r. nadano jej pewne formy organizacyjne, by umożliwić stałe kontakty ze środowiskami katolickimi. Powołano Międzynarodowy Komitet Kontynuacyjny, który zbierał się między sesjami. Utworzono również w Berlinie zespół roboczy, który był nieoficjalnym stałym sekretariatem Konferencji. Brak w niej było formalnego członkostwa i wybieranych władz. Od 1964 r. w pracach Konferencji Berlińskiej uczestniczyli również działacze katolicy z Polski, reprezentujący PAX, ChSS i KIK. W pracach konferencji uczestniczyli także delegaci z niemal wszystkich krajów europejskich. W koncepcji organów partyjnych i państwowych NRD konferencja miała – opierając się na wypowiedziach Jana XXIII i Pawła VI w dotyczących pokoju – doprowadzić uczestników do zbieżnych z polityką państw socjalistycznych wniosków w sprawie sytuacji europejskiej, a zwłaszcza w sprawach niemieckich – AAN, UdsW, 136/6, Notatka z rozmów z Sekretarzem Stanu do Spraw Kościelnych NRD tow. Seigewasserem, Warszawa, 22 V 1968 r., k. 137; Sekretariat der Berliner Konferenz europäischer Katholiken (Hrsg.): *20 Jahre Berliner Konferenz europäischer Katholiken (BK) 1964–1984*, Berlin 1984, s. 132; *Die Kirchenpolitik von SED und Staatssicherheit: Eine Zwischenbilanz*, red. C. Vollnhals, Berlin 1996, s. 115–116; H. Guske, *Chronik der Berliner Konferenz europäischer Katholiken*, Band 1: *1964–1978*, Berlin 1999, t. 1, s. 514.

¹⁶⁶ AAN, UdsW, 136/14, Projekt. Zadania Konferencji Berlińskiej w zakresie dalszego pozyskiwania katolików do realizacji polityki pokojowego współistnienia w świetle wyników Światowego Kongresu Sił Pokoju w Moskwie, Berlin, 8 V 1974 r., k. 53.

¹⁶⁷ *Ibidem*, k. 57.

¹⁶⁸ *Ibidem*, k. 58.

¹⁶⁹ AAN, UdsW, 136/13, Zapis protokolarny, Drodzy Towarzysze (27 X 1975 r.), k. 44.

¹⁷⁰ AAN, UdsW, 136/13, Sprawozdanie z narady kierowników urzędów do spraw wyznań państw socjalistycznych, Warszawa, 27 X 1975 r., k. 68.

¹⁷¹ AAN, UdsW, 136/10, Pismo Hansa Seigewassera do Aleksandra Skarzyńskiego, Berlin, 27 XI 1969, k. 42.

katolików z Polski¹⁷². Na tych spotkaniach wyznaniowców z obu krajów naradzano się nad planem jej zadań, przesyłano materiały¹⁷³. Szczegółowo omawiano przygotowania do poszczególnych sesji, ich przebieg oraz efekty¹⁷⁴. Po raz pierwszy temat ten pojawił się na naradzie już w 1968 r., w związku z III sesją Konferencji Berlińskiej, mającą się odbyć w dniach 5–7 czerwca tego roku w Berlinie pod hasłem „Nasze zadanie: pokój i sprawiedliwość. Nasza akcja: przeciw wojnie – za bezpieczeństwem europejskim”¹⁷⁵. Komuniści starali się wykorzystać w swych działaniach dokumenty watykańskie, a zwłaszcza encyklikę *Populorum progressio*, aby przesłanie papieskie zdyskontować na swoją korzyść i „przeciwwstawić się niebezpieczeństwu traktowania tych zagadnień wyłącznie na płaszczyźnie teologicznej”¹⁷⁶. Na tym spotkaniu ustalano również wspólną strategię do memorandum Bensberger Kreis¹⁷⁷. Postanowiono nie podejmować polemiki z tym memorandum przez delegatów z krajów socjalistycznych. Zasadniczą polemikę planowano połączyć z wizją pojednania, zawartą w listach wymienionych między biskupami polskimi i niemieckimi w 1965 r.¹⁷⁸

UdsW wspierał swoje odpowiedniki w pracach wokół BKK, ale w 1969 r. był przeciwny połączeniu Berlińskiej Konferencji z Chrześcijańską Konferencją Pokojową¹⁷⁹. Uważał, że „wielowyznaniowość doprowadziłaby do zbyt dużego eksponowania różnic teologiczno-dogmatycznych kosztem pracy na rzecz pokoju”. Urzędnicy z PRL zdawali sobie sprawę, że nie mogą spełnić prośby towarzyszy z NRD, którym zależało na prawicowych działaczach katolickich z Polski, ponieważ nie byli zainteresowani aktywizacją kół prawicowych w kraju¹⁸⁰.

W latach siedemdziesiątych zdano sobie sprawę ze znaczenia Kościołów w walce o pokój, dlatego na naradach debatowano nad wykorzystaniem także przedstawicieli Kościoła katolickiego NRD i PRL w pracach BKK oraz do kontaktów ze środowiskami religijnymi zza żelaznej kurtyny w celu przyciągnięcia ich do wspólnych akcji. Jednak zasadniczym celem tych działań, czego nie ukrywano, była chęć powstrzymania chrześcijan od udziału w akcjach wrogich socjalizmowi¹⁸¹. Urzędnicy polskiego

¹⁷² *Ibidem*.

¹⁷³ AAN, UdsW, 136/10, Pismo Hansa Seigewassera do Aleksandra Skarzyńskiego, Berlin, 27 XI 1969 r., k. 41; AAN, UdsW, 136/12, Sprawozdanie z wyjazdu służbowego do Niemieckiej Republiki Demokratycznej w dniach od I do 4 II 1972 r., k. 1. W 1969 r. np. wyznaniowcy z NRD przekazali do UdsW dokumentację z sesji plenarnej Konferencji Berlińskiej 5–7 VI 1968 r. – AAN, UdsW, 136/10, Pismo Hansa Seigewassera do Aleksandra Skarzyńskiego, Załączniki, Berlin, 27 XI 1969 r., k. 46.

¹⁷⁴ AAN, UdsW, 136/6, Notatka z rozmów z Sekretarzem Stanu do Spraw Kościelnych NRD tow. Seigewas-serem, Warszawa, 22 V 1968 r., k. 137.

¹⁷⁵ *Ibidem*.

¹⁷⁶ AAN, UdsW, 136/6, Notatka z rozmów z Sekretarzem Stanu do Spraw Kościelnych NRD tow. Seigewas-serem, Warszawa, 22 V 1968 r., k. 139.

¹⁷⁷ *Ibidem*.

¹⁷⁸ AAN, UdsW, 136/6, Notatka z rozmów z Sekretarzem Stanu do Spraw Kościelnych NRD tow. Seigewas-serem, Warszawa, 22 V 1968 r., k. 139.

¹⁷⁹ W kolejnych dekadach w tej sprawie nie zmienili zdania.

¹⁸⁰ AAN, UdsW, 136/6, Skróty protokołu z 6 XII 1969 r., k. 82; AAN, UdsW, 136/6, Protokół z dnia 6 XII 1969 r., k. 133.

¹⁸¹ Uważał, że już w 1972 r. mieli na tym polu sukces, wzbudzając zainteresowanie kół katolickich zwołaniem konferencji bezpieczeństwa europejskiego. Miał pretensje, że Polska, podobnie jak Czechosłowacja i Węgry, zbyt

pieniu wyznaniowego sceptycznie odnosili się do pomysłu Niemców angażowania do udziału w BKK nie tylko świeckich katolików, ale również duchowieństwa¹⁸². Mieli świadomość, że trudno będzie im znaleźć w kraju księży, którzy zgłosiliby akces to tej inicjatywy¹⁸³. Zgodni za to byli w kwestii zorganizowania w 1973 r. międzynarodowych spotkań konsultacyjnych z francuskim „Pax Christi” i ruchem „Pacem in terris”¹⁸⁴, czy spotkań młodzieży pod hasłem „Udział młodych katolików Europy w budowaniu porządku pokojowego”¹⁸⁵. W 1975 r. wyznaniowcy obu krajów oceniali pozytywnie działalność BKK¹⁸⁶. Dlatego uzgodniono podjęcie współpracy BKK z przedstawicielami episkopatów krajowych, papieską instytucją „Justitia et Pax” i organizacją „Pax Christi”¹⁸⁷. Opracowano również plan atakowania antykomunistycznych koncepcji katolickich oraz wykorzystania nauczania Kościoła do angażowania się katolików w sprawy pokoju światowego¹⁸⁸. Przebieg i uchwały Konferencji Berlińskiej miały być inspiracją do zaangażowania środowisk katolickich na rzecz poparcia inicjatyw pokojowych państw socjalistycznych¹⁸⁹. SSdsK nadal pracował nad zjednywaniem duchownych katolickich do współpracy z BKK i stopniowym zmniejszaniem negatywnego stosunku biskupów do tego ruchu, a także dążył do zminimalizowania ujemnego wpływu hierarchów na księży i świeckich katolików zainteresowanych tą organizacją. Wyznaniowców niemieckich irytowało, o czym informowali Polaków, że stanowisko biskupów Konferencji Berlińskiej negatywnie wpływało na pracę BKK¹⁹⁰. Podjęty w tej sprawie wysiłek, jak podkreślali z satysfakcją, przynosił jednak pewne sukcesy. Niektórzy księża z innych krajów europejskich poparli BKK i na jej konferencjach bywał włoski bp Luigi Bettazzi oraz bp Jacques Gaillot z Francji¹⁹¹. Byli jednak realistami. Dawali do zrozumienia, że osiągnięcia tego nie należy wyolbrzymiać, ale nie należy go również nie doceniać. W latach osiemdziesiątych opcja się zmieniła. Wzywano sfery kościelne, aby nie angażowały się w pokojowe

slabo zainteresowała się spotkaniem brukselskim – AAN, UdsW, 136/12, Sprawozdanie z wyjazdu służbowego do Niemieckiej Republiki Demokratycznej w dniach od 1 do 4 II 1972 r., k. 2.

¹⁸² Nie mówił tego bezpodstawnie. Jak sam podawał, w IV sesji BKK wzięło udział 51 księży świeckich i zakonnych oraz wielu oficjalnych przedstawicieli swych organizacji – *ibidem*, k. 2.

¹⁸³ AAN, UdsW, 136/10, Protokół ze spotkania Kierownictwa Urzędu do Spraw Wyznań z delegacją Sekretariatu Stanu do Spraw Kościelnych Niemieckiej Republiki Demokratycznej w dniu 30 III 1972 r., k. 6; AAN, UdsW, 136/13, Sprawozdanie z pobytu w Niemieckiej Republice Demokratycznej w dniach od 25 do 27 IV 1973 r., k. 127.

¹⁸⁴ Jednym z celów tego spotkania miało być zwiększenie udziału katolików w przygotowaniu moskiewskiej konferencji sił pokojowych – *ibidem*, k. 128.

¹⁸⁵ Głównym celem spotkania miało być zapewnienie udziału młodzieży katolickiej w walce antyimperialistycznej – *ibidem*, k. 128.

¹⁸⁶ AAN, UdsW, 136/13, Zapis protokolarny, Drodzy Towarzysze (27 X 1975 r.), k. 34.

¹⁸⁷ W ten sposób chcieli włączyć hierarchię kościelną do swoich socjalistycznych inicjatyw. W SSdsK obawiano się destrukcyjnej działalności „Pax Christi” z RFN – AAN, UdsW, 136/13, Zapis protokolarny, Drodzy Towarzysze (27 X 1975 r.), k. 44; AAN, UdsW, 136/14, Projekt. Zadania Konferencji Berlińskiej w zakresie dalszego pozyskiwania katolików do realizacji polityki pokojowego współistnienia w świetle wyników Światowego Kongresu Sił Pokoju w Moskwie, Berlin, 8 V 1974 r., k. 60.

¹⁸⁸ *Ibidem*, k. 59.

¹⁸⁹ Tym celem służyło organizowanie sympozjów, np. w Weimarze w związku z 30-leciem upadku III Rzeszy – AAN, UdsW, 136/13, Zapis protokolarny, Drodzy Towarzysze (27 X 1975 r.), k. 35.

¹⁹⁰ *Ibidem*.

¹⁹¹ *Ibidem*.

akcje polityczne. Wręcz naciskano, aby tego nie robili¹⁹². Jednocześnie zintensyfikowano działalność w celu wzmocnienia roli i rangi BKK¹⁹³. Na spotkaniu w 1987 r. SSdsK proponował zwiększenie udziału duchownych katolickich, w tym biskupów, a także przyciągnięcie nowych katolików z Europy. W tej ostatniej sprawie proszono UdsW o mobilizowanie polskich działaczy BKK. Jeszcze w 1987 r. władze NRD pragnęły, aby zmienił się stosunek Kościoła katolickiego w Polsce do tej organizacji¹⁹⁴.

ZAKOŃCZENIE

W prowadzeniu polityki wobec Kościoła katolickiego w NRD i PRL dużą pomocą były robocze spotkania organów wyznaniowych: SSdsK i UdsW. Ułatwiały one realną ocenę bieżącej sytuacji oraz pomagały w ustalaniu dalszych zadań. Dawały możliwość dobrego zapoznania stron z aktualną problematyką wyznaniową. Omawiano na nich zasadnicze kwestie polityki wyznaniowej, ze szczególnym uwzględnieniem analizy celów politycznych i taktyki działania Kościoła katolickiego. Urzędnicy wyznaniowi z obu krajów informowali się o zasadniczych problemach, w tym sytuacji w dziedzinie stosunków państwo–Kościół u siebie. Wymiana informacji na tych naradach przyczyniała się do lepszego poznania różnic występujących w zakresie polityki wobec Kościoła w obu krajach socjalistycznych. W uzgadnianiu zagadnień urzędy opierały się na marksistowsko-leninowskiej analizie sytuacji oraz politycznych wskazówkach swoich partii jako podstawie kooperacji urzędów wyznaniowych PRL i NRD. Dzięki temu podjęta w ich zakresie koordynacja i współpraca pozwalała im skuteczniej wykorzystać koncepcje i udoskonalać metody zróżnicowanej polityki wobec Kościoła katolickiego.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA

Źródła archiwalne

Archiwum Akt Nowych

Źródła drukowane

Dziennik Ustaw, 1950, nr 1, poz. 156

MP, 78 (1950) poz. 905, *Uchwała Rady Ministrów z dnia 27 V 1950 roku w sprawie tymczasowego statutu Urzędu do Spraw Wyznań*

¹⁹² AAN, UdsW, 136/13, Sprawozdanie z narady kierowników urzędów do spraw wyznań państw socjalistycznych, Warszawa, 27 X 1975 r., k. 68.

¹⁹³ Chodziło o konieczną zmianę profilu tej organizacji, nadania jej nowych wartości przez rozszerzenie zakresu jej działalności – AP, KRP, 1004/2, t. A II, poz. 1–16, Sprawozdanie z pobytu delegacji Urzędu do Spraw Wyznań w NRD, w dniach 8–11 XII 1987 r., Warszawa, 12 XII 1987 r., b.p.

¹⁹⁴ AP, KRP, 1004/2, t. A II, poz. 1–16, Sprawozdanie z pobytu delegacji Urzędu do Spraw Wyznań w NRD, w dniach 8–11 XII 1987 r., Warszawa, 12 XII 1987 r., b.p.

OPRACOWANIA

- Besier G., *Represje wobec duchowieństwa w NRD: Represje wobec duchowieństwa Kościołów chrześcijańskich w okresie stalinowskim w krajach byłego bloku wschodniego*, red. J. Myszor, A. Dziuro, Katowice 2004, s. 78–82.
- Boyens A., *Das Staatssekretariat für Kirchenfragen [w:] Die Kirchenpolitik von SED und Staatssicherheit. Eine Zwischenbilanz (Analysen und Dokumente. Wissenschaftliche Reihe der Bundesbeauftragten für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der Ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik (BStU). 7)*, wyd. C. Vollnhals, Berlin 1997, s. 120–138.
- Dziobek-Romański J., *Uznawanie związków religijnych w Polsce (1944–1989) narzędziem dyskryminacyjnej polityki władz*, Lublin 2004.
- Fijałkowska B., *Partia wobec religii i Kościoła w PRL, t. 1: 1944–1955*, Olsztyn 1999.
- [Fünfter] V. Parteitag der SED, <https://www.hdg.de/lemo/kapitel/geteiltes-deutschland-gruenderjahre/weg-nach-osten/v-parteitag-der-sed.html>, dostęp 2 XI 2020 r.
- Grajewski A., *Chronologia i historyczne uwarunkowania represji wobec duchowieństwa katolickiego w krajach Europy Środkowej [w:] Represje wobec duchowieństwa Kościołów chrześcijańskich w okresie stalinowskim w krajach byłego bloku wschodniego*, red. J. Myszor, A. Dziurok, Katowice 2004, s. 15–34.
- Jędraszewski M., *Partia komunistyczna walcząca z religią i państwo komunistyczne gwarantujące wolność religijną jako teoretyczne podstawy marksizmu-leninizmu w walce z religią i Kościołem katolickim w krajach realnego socjalizmu*, „Poznańskie Studia Teologiczne” 2008, t. 22.
- Kościoły i związki wyznaniowe w Polsce*, oprac. J. Janitz et al., Warszawa 1987.
- Kucharski W., *Komuniści i Watykan. Polityka komunistycznej Polski wobec Stolicy Apostolskiej 1945–1974*, Warszawa 2019.
- Marks K., Engels F., Lenin W., *O religii*, b.m. 1984.
- Misztal H., *Polskie prawo wyznaniowe, t. 1: Zagadnienia wstępne. Rys historyczny*, Lublin 1996.
- Misztal H., Mezglewski A., *Zakres kompetencji, styl działania i cele Urzędu do Spraw Wyznań [w:] Prawo i polityka w Polsce Ludowej. Materiały II Ogólnopolskiego Sympozjum Prawa Wyznaniowego (Kazimierz Dolny, 26–28 X 2004)*, red. A. Mezglewski, P. Stanisławski, M. Ordon, Lublin 2005, s. 33–70.
- Mau R., *Eingebunden in den Realsozialismus? Die Evangelische Kirche als Problem der SED*, Göttingen 1994.
- Noszczak B., *Antykościelna międzynarodówka. Współpraca polskiego Urzędu do spraw Wyznań z jego odpowiednikami w państwach „demokracji ludowej” (1954–1962)*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2019, nr 1.
- Seigewasser, Hans Ferdinand Franz, <https://www.deutsche-biographie.de/sfz120997.html>, dostęp 1 XI 2020 r.
- Tarasiński J., *Komuniści wobec Kościołów w Niemieckiej Republice Demokratycznej w latach 1949–1978*, Toruń 2013.
- Wallmann J., *Kirchengeschichte Deutschlands seit der Reformation*, Tübingen 2006.
- Włodkowski R., *Powstanie i organizacja referatów do spraw wyznań w prezydiach rad narodowych województwa szczecińskiego w latach 1950–1959 [w:] Społeczeństwo – Państwo – Kościół (1945–2000). Materiały z ogólnopolskiej konferencji naukowej. Szczecin 15–16.06.2000*, red. A. Kawecki, K. Kowalczyk, A. Kubaja A., b.m., b.d., s. 82–87.

Wolf V., *Świadectwo Kościoła pod rządami komunistycznymi* [w:] *Świadectwo Kościoła katolickiego w systemie totalitarnym Europy Środkowo-Wschodniej. Księga Kongresu teologicznego Europy Środkowo-Wschodniej KUL 11–15 sierpnia 1991*, Lublin 1994, s. 39–44.

Zagała T., *Kapłan w świecie bez Boga. Ks. Bernard Lichtenberg z Olawy (1875–1943)*, Wrocław 2003.

Zamiatąła D., *Robocze spotkania pionów wyznaniowych PRL i CSRS (zarys problemów)*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2018, nr 2.

Zamiatąła D., *Zakony męskie w polityce władz komunistycznych w Polsce w latach 1945–1989*, t. 1: *Problematyka organizacyjno-personalna*, Łomianki, 2011.

Zagadnienie Kościoła katolickiego podczas spotkań roboczych organów wyznaniowych Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej i Niemieckiej Republiki Demokratycznej

W prowadzeniu polityki wobec Kościoła katolickiego w NRD i PRL sporą pomocą były robocze spotkania organów wyznaniowych obu państw: Sekretariat Stanu do Spraw Kościelnych (SSdsK) i Urząd do spraw Wyznań. Ułatwiały one realną ocenę bieżącej sytuacji oraz pomagały w ustalaniu dalszych zadań. Dawały możliwość dobrego zapoznania stron z aktualną problematyką wyznaniową. Wymiana informacji na tych naradach przyczyniała się do lepszego poznania różnic występujących w zakresie polityki wobec Kościoła w obu krajach socjalistycznych. W uzgadnianiu zagadnień urzędy opierały się na marksistowsko-leninowskiej analizie sytuacji oraz politycznych wskazówkach swoich partii jako podstawy kooperacji urzędów wyznaniowych PRL i NRD. Dzięki temu podjęta w ich zakresie koordynacja i współpraca pozwalała im skuteczniej wykorzystać koncepcje i udoskonalać metody zróżnicowanej polityki wobec Kościoła katolickiego. Dokonywano okresowych podsumowań wyników w zakresie polityki wyznaniowej wobec Kościoła katolickiego. Na tych spotkaniach analizowano relacje władz państwowych z biskupami w obu krajach. Omawiano także stosunek do Stolicy Apostolskiej, wymieniano poglądy i informacje o nowych aspektach polityki Watykanu wobec krajów socjalistycznych. Podejmowano kwestię wciągnięcia katolików świeckich, a także duchowieństwa i hierarchii do wspierania polityki państw socjalistycznych pod pozorem walki o pokój w ramach Berlińskiej Konferencji Katolików. Dyskutowano na temat sposobów aktywizacji w jej ramach organizacji katolickich krajów socjalistycznych i zachodnich pod hasłem walki o umocnienie pokoju światowego.

SŁOWA KLUCZOWE

Kościół katolicki, Niemiecka Republika Demokratyczna, Polska Rzeczpospolita Ludowa, Sekretariat Stanu do Spraw Kościelnych, Urząd do spraw Wyznań, duchowieństwo, biskupi, Watykan

The Issue of the Catholic Church During Working Meetings of the Denominational Bodies for Religious Matters of the People's Republic of Poland and the German Democratic Republic

In conducting policy towards the Catholic Church in the GDR and the People's Republic of Poland, working meetings of the Denominational Bodies for Religious Matters (SSdsk and UdsW) carried considerable weight. They facilitated a realistic assessment of the current situation and helped to determine further tasks. They provided an opportunity for the parties to become well acquainted with the current denominational issues. The exchange of information at these meetings contributed to a better understanding of the differences in church policy in both socialist countries. The authorities relied on Marxist-Leninist analysis of the situation and political guidelines of their respective parties (PZPR in Poland, SED in GDR) as a basis for cooperation between the religious authorities in the PRL and GDR. The coordination and cooperation enabled them to make more effective use of the concepts and improve the methods of their various policies towards the Catholic Church. Periodic evaluations of the results of the denominational policy towards the Catholic Church were carried out. At these meetings, the relationship between the state authorities and the bishops in both countries were analysed. Attitudes towards the Holy See were also discussed, and views and information on new aspects of Vatican policy towards the socialist countries were exchanged. The issue of the involvement of lay Catholics as well as the clergy and hierarchy in supporting the policy of the socialist countries under the guise of "fighting for peace" within the framework of the Berlin Catholic Conference was discussed. The ways of activating Catholic organisations of Socialist and Western countries within its framework under the banner of the struggle for the strengthening of world peace were also discussed.

KEYWORDS

Catholic Church, German Democratic Republic, Polish People's Republic, State Secretariat for Church Affairs, Office for Religious Affairs, clergy, bishops, Vatican

KS. DOMINIK ZAMIATAŁA – prof. UKSW, doktor habilitowany, wykładowca w Instytucie Historii na Wydziale Nauk Historycznych UKSW w Warszawie. Zajmuje się najnowszą historią Polski, historią krajów Europy Środkowo-Wschodniej oraz dziejami Kościoła katolickiego w XIX i XX w. Jest autorem kilku książek i kilkudziesięciu artykułów naukowych.

REV. DOMINIK ZAMIATAŁA – PhD with habilitation, professor at the Cardinal Stefan Wyszyński University (UKSW). A lecturer at the Institute of History, Faculty of Historical Sciences, the Cardinal Stefan Wyszyński University (UKSW) in Warsaw. His research interests include recent Polish history, the history of Central and Eastern European countries, and the history of the Catholic Church in the 19th and 20th centuries. Author of several books and dozens of academic articles.